

„Tisztátalan ajkú nép között lakom.” (Ézs 6,5) Ézsaiás könyve teológiájának kevésbé ismert vonatkozásai¹

Ézsaiás próféta könyvének egyik jelentős fejezete a 6. rész, amelyre gyakran a próféta elhívástörténetként szoktak hivatkozni. Az ismerős jelenet szerint Ézsaiás egy látomás rendjén találkozik Istennel, aki egy félelmetes trónon ülő király formájában, furcsa szeráfok társaságában jelenik meg neki. A letaglózó látomástól a próféta halálra rémül: „Jaj nekem, elvesztem, mert tisztátalan ajkú vagyok, s tisztátalan ajkú nép között lakom, mert az Urat, a seregek JHVH-ját látták szemeim” (Ézs 6,5). Miután a prófétát egyik szeráf megtisztítja, a „Kit küldjek el?” isteni kérdésre önként ajánlkozik. De Ézsaiás szokatlan feladatot kap. A küldetés első része szerint ezt kell mondania a népnek: „Hallván halljatok, de ne értsetek, látván lássatok, de ne ismerjeteK (fel)” (Ézs 6,9). A megbízás második része így hangzik: „Kövéritsd meg e nép szívét, és füleit dugd be, és szemeit kend be, nehogy szemeivel lásson, nehogy füleivel halljon, nehogy szívével értsen, s megtérjen és meggyógyuljon” (Ézs 6,10). Ez a megdöbbentő „megkeményítési feladat” (*Verstockungsauftrag*) e fejezet legtöbbet tárgyalt epizódja. Jelentős hatástörténettel rendelkezik már az Ószövetségen belül,² de az Újszövetségben is.³ Az ókori fordítások, szövegmagyarázók és újabb kori kommentárok⁴ egyaránt sokat vívódtak a kérdéssel:

¹Jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Ösztöndíjának támogatásával készült.

²Pl. Ézs 28,18–19; 32,3; 35,5; 42,18; 43,8; 44,18; 48,8. Lásd Uhlig, Torsten: *The Theme of Hardening in the Book of Isaiah. An Analysis of Communicative Action*. Forschungen zum Alten Testament 2.39. Mohr Siebeck, Tübingen 2009. A további hatástörténetéhez lásd pl. Deut 29,3; Jer 5,21; 6,10; Ezech 12,2; Zak 7,11.

³Pl. Mt 13,13–15; Mk 4,12; Lk 8,10; Jn 12,40; ApCsel 28,26–27. Vö. Mk 6,52; 8,17; Róm 11,7,25; 2 Kor 3,14. Az Újszövetség Ézsaiás-értelmezéséhez lásd Gnilka, Joachim: *Die Verstockung Israels, Isaias 6, 9–10 in der Theologie der Synoptiker*. Kösel, München 1961.; Evans, Craig A.: *To See and Not Perceive. Isaiah 6.9–10 in Early Jewish and Christian Interpretation*. Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 64. Sheffield Academic Press 1989.

⁴Lásd pl. Hesse, Franz: *Das Verstockungsproblem im Alten Testament. Eine frömmigkeitsgeschichtliche Untersuchung*. Beihäfte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 74. De Gruy-

hogy lehet egy prófétai küldetés célja az, hogy a hallgatóság ne értse az isteni üzenetet?

Ennek a megkeményítési küldetésnek némiképp az árnyékában marad a fejezeten belül Ézsaiás és népe tisztátalan ajkának a kérdése. Egy prófétai elhívás- vagy megbízástörténetben az olvasó számára magától értetődőnek tűnhet az, hogy a későbbi küldetés előterében az Ézs 6,5-t a prófétai *ajkak* minősége foglalkoztatja. Arra való tekintettel, hogy a prófétálás a verbalitás szférájához tartozik, úgy vél-nénk, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miért éppen Ézsaiás ajka az, amely a JHVH-val való találkozás rendjén a rémült Ézsaiásnak az első eszmélés rendjén eszébe jut. Mi másról, mint az ajkáról lenne szó egy olyan küldetésben, amely az isteni üzenet szóbeli közvetítését fogja magában foglalni (vö. Ex 4,11–12; Jer 1; Ezék 2,8; 3,2). De ha úgy gondolnánk, hogy ezzel meg is oldottuk a kérdést, még mindig adósok maradnánk azzal a magyarázattal, hogy mit kereshet egy prófétai elhívástörténetben a „tisztátalan ajkú nép” gondolata, s miért beszél ugyanazon a síkon mindkettőről? Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy mi a tisztátalan ajak motívum jelentősége Ézs 6, illetve tágabb értelemben Ézsaiás próféta és könyve szempontjából.

A kontextus: elhívástörténet vagy megbízástörténet?

Egy mai olvasó számára furcsa, hogy más prófétai könyvektől eltérően egy elhívástörténetnek tűnő fejezet nem a könyv elején helyezkedik el. Ez a szokatlan elrendezés többeket arra a következtetésre vezetett, hogy Ézs 6-ban nem egy egész prófétai tevékenységre kiterjedő elhívástörténetről, hanem inkább egy egyszeri megbízástörténetről van szó, amely egy rövidebb, konkrét idői intervallumra vonatkozik. Egyik nagy hatású tanulmányában Karl Budde Ézs 6,1–9,6 szövegét önálló egységként, egy ún. prófétai emlékiratként (*Denkschrift*) azonosította.⁵ A kutatás fő irányvonala szerint Ézs 7–8 a Kr. e. 733-as, ún. szír–efraimi háború idejére vonatkozó eseményeket és az ezzel kapcsolatos prófétai üzeneteket rögzíti.

ter, Berlin 1955; Uhlig, Torsten: *The Theme of Hardening*; Dietrich, Walter: Verstockung. In: <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/verstockung-at/ch/7f92c2f67641a2a96dddb3361d79a61/> (megnyitva: 2022. ápr. 22.).

⁵ Budde, Karl: *Jesajas Erleben. Eine gemeinverständliche Auslegung der Denkschrift des Propheten (Kap. 6, 1-9,6)*. L. Klotz, Gotha 1928. Az emlékirat és a kapcsolódó szövegrészek kutatástörténetéhez lásd pl. lásd bővebben Barthel, Jörg: *Prophetenwort und Geschichte. Die Jesaja-überlieferung in Jes 6–8 und 28–31*. Forschungen zum Alten Testament 19. Mohr Siebeck, Tübingen 1997, 37–242.; Höffken, Peter: *Jesaja. Der Stand der theologischen Diskussion*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2004, 117–123.

Ézs 6-nak ez az irodalmi keretezése értelmezhető tehát úgy, hogy ez a látomás – beleértve az ún. megkeményítési feladatot is – a szír–efraimi háború idejére vonatkozik.⁶ Ebben az értelmezési keretben az Ézs 6,9–10 által felvetett teológiai probléma éle némiképp tompítható.

Egy további fontos érv az Ézs 6 korlátozottabb kontextushoz való kötődése mellett a 6. fejezet, illetve a 7–8. fejezetek közötti szoros irodalmi kapcsolat. Úgy tűnik, mintha a 7–8. fejezetek azt a megkeményítést illusztrálnák, amelyről a 6. fejezetben szó van. Továbbá Ézs 6 és 8 motívumvilága több helyen egybecseng, pl. a „szentség” tematika, vagy az „ez a nép” motívumok rendjén.⁷

Vannak, akik ezen túlmenően úgy vélik, hogy Ézs 6-nak szüksége van előzményekre is. Így pl. Glazov is valószínűbbnek tartja, hogy Ézs 6 nem elhívástörténet, hanem egy váratlan megbízás egy már működő próféta számára.⁸ Ez a gondolat nem új. Egészen valószínű, hogy ugyanez lehetett Ézsaiás könyve egykori szerkesztőinek a szempontja is, akik Ézs 6-ot a jelenlegi összefüggésben helyezték el.

Ézs 6 jelenlegi elhelyezése mellett van még egy másik adat is, amelyet gyakran említenek az Ézs 6 konkrét megbízásjellegével kapcsolatban: az Ézs 6 és 1Kir 22 közötti gondolati párhuzam.⁹ 1Kir 22 szerint a harcba készülő izraeli és júdai királynak Míkájehu, a Jimla fia egy, az Ézsaiáséhoz hasonló látomásba ágyazva közvetíti az isteni üzenetet. A szövegösszefüggés alapján egyértelmű, hogy Míkájehu nem első alkalommal lép porondra (vö. 1Kir 22,8). Eszerint nem kizárt tehát, hogy Ézs 6 is egy konkrét történelmi összefüggésben értelmezendő isteni kijelen-

⁶ Lásd pl. Steck, Odil-Hannes: *Bemerkungen zu Jesaja 6*. In: uő (szerk.): *Wahrnehmungen Gottes im Alten Testament. Gesammelte Studien*. Theologische Bücherei 70. Kaiser, München 1982, 150–156 (149–170); Barthel, Jörg: *Prophetenwort*, 82–88.; Kiss Jenő: A megkeményítés – Ézsaiás egész szolgálatának célja? In: *Az Út* 28 (2002), 5–10.; Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah 1–5*. The International Critical Commentary. T & T Clark, London 2006, 80–81.

⁷ Lásd Barthel, Jörg: *Prophetenwort*, 85–88.

⁸ Glazov, Gregory Yuri: *The Bridling of the Tongue and the Opening of the Mouth in Biblical Prophecy*. Journal for the Study of the Old Testament – Supplement Series 311. Sheffield Academic Press, Sheffield 2001, 113. Milgrom azt feltételezte, hogy az ézsaiási próféciák elrendezése kronologikus sorrendet követ, tehát a 6. fejezetet megelőző szövegek valóban Uzzijjá király korából származnak. Lásd Milgrom, Jacob: *Did Isaiah Prophecy During the Reign of Uzziah?* In: *Vetus Testamentum* 14 (1964), 164–182.

⁹ A két szöveg közötti kapcsolat lényegesebb elemei: (a) a trónon ülő király-istenség leírása (Ézs 6,1–2), illetve királyok ábrázolása (1Kir 22,10); (b) a próféta látomás és annak kommunikációja (1Kir 22,19–22; Ézs 6,1–3); (c) az isteni küldetésre való önkéntes jelentkezés motívuma (1Kir 22,20–21; Ézs 6,8); (d) a küldetés megdöbbenő módja („csalárd lélek leszek próféta szájában” 1 Kir 22; „hallván haljanak, de ne értsenek” Ézs 6,9–10). Az összehasonlító elemzéshez lásd pl. Kaplan, M. Mordechai: *Isaiah 6:1–11*. In: *Journal of Biblical Literature* 45 (1926), 255–258; Wildberger, Hans: *Jesaja. Kapitel 1–12*. Biblischer Kommentar Altes Testament 10/1. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1972, 235.

tést tartalmazott, amelyből nem kell hosszabb távú, a próféta teljes tevékenységére vonatkozó következtetést levonni.

Bár műfaji értelemben nem könnyű rigorózus határokat vonni egy megbízás-, illetve egy elhívástörténet közé,¹⁰ meggyőzőbbnek látom azokat az érveket, amelyek Ézs 6 nagyobb ívű elhívástörténet-jellegét domborítják ki, s nem annak egyedi megbízásjellegét. Ézs 6 könyvön belül elfoglalt jelenlegi helye aligha adhat okot messzemenő következtetésekre a fejezet eredeti funkcióját illetően. Amennyiben az ézsaiási emlékiratot (6,1–9,6) a könyv szerkesztéstörténeti összefüggésébe helyezzük (tehát kései fejleménynek tekintjük),¹¹ illetve amennyiben maga az emlékirat is egy másodlagos szerkesztői kompozíció,¹² úgy Ézs 6 jelenlegi helye vajmi keveset mondhat e fejezet eredeti helyéről és ennek megfelelő céljáról.¹³ Az az érv, miszerint Ézs 6-nak vannak előzményei (pl. a nép tisztátalan ajkára való hivatkozás 6,5-ben) még nem bizonyítja, hogy itt már megírt prófétai szöveggel kellene számolnunk. Konkrét háttérnek elegendő a történeti háttér is. Ami pedig az Ézs 6 és 1Kir 22 közötti tartalmi rokonságot illeti, a kapcsolópontok nyilvánvalóak, s ez támogathatná azt a tényt, hogy hasonló típusú kinyilatkoztatásban egy prófétának nemcsak karrierje kezdetén lehetett része. Mégis, Ézs 6 szövegében

¹⁰ Van olyan kutató, akik megkísérli ezt (Steck, Odil-Hannes: *Bemerkungen*, 150–156.; Barthel, Jörg: *Prophetenwort*, 82–88.), de a műfaj képlékenysége miatt bizonyos tartalmi elemek megléte vagy hiánya nem tekinthető komoly érvnek, amely egyik megközelítést a másikkal szemben legitimálná.

¹¹ Ahogy az már régóta közzismert, Ézs 6 megszakít egy motívumsorozatot, amely 5,25–30-ban kezdődik és 9,7-ben folytatódik. A „mindezek ellenére még nem múlt el haragja és keze még fel van emelve” refrénre épülő költeményláncolat valószínűleg egy korábbi szerkezeti egység volt (bár a maga rendjén szintén irodalmi szerkesztés eredménye). Így valószínű, hogy Ézs 6,1–9,6-ot egy ennél későbbi átdolgozás nyomán illesztik be a korábbi refrénsorozatba, a jelenlegi helyére. Blum tudatos szerkesztési folyamatot vél felfedezni Ézs 1–12-ben. Ezt az egységet egy koncentrikus szerkezetként írja le, amelynek közepén az Ézsaiás emlékirata áll. Lásd Blum, Erhard: *Jesajas prophetisches Testament. Beobachtungen zu Jes 1–11*. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 108 (1996), 547–565. (1. rész); 109. (1997), 12–29. (2. rész). Lásd még Beuken, Willem A. M.: *Jesaja 1–12*. Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Herder, Freiburg 2003, 162–163.

¹² Egyértelműen ebbe az irányba mutat az Ézs 7, illetve Ézs 6 és 8 eltérő formája és tartalma, illetve az Ézs 6,1 és 7,1 eseményei közötti idői eltolódás. Lásd bővebben Barthel, Jörg: *Prophetenwort*, 37–242.

¹³ A jelenlegi konszenzus értelmében Ézs 1 hasonlóképpen bizonyítottan későn, szerkesztéstörténeti szempontok szerint kerül a könyv elejére. Ézs 6 elhívástörténet-jellege mellett érvel pl. Engnell, Ivan: *The Call of Isaiah. An Exegetical and Comparative Study*. Harrasowitz, Leipzig 1949, 42–43.; Eichrodt, Walther: *Der Heilige in Israel. Jesaja 1–12*. Die Botschaft des Alten Testaments 17/1. Calwer Verlag, Stuttgart 1960, 13–24. (aki a 6. fejezetet a könyv első fejezeteként tárgyalja); Czani Péter: *Ézsaiás könyvének magyarázata. 1–12 fejezet*. K.N., Budapest–Utrecht 1983, 109–110.

erősebbek azok az elemek, amelyek azt sejtetik, hogy a próféta és JHVH találkozására itt először kerül sor. Erre utal az a fogalmazásmód, ahogyan Ézsaiás döbbenetét megfogalmazza („tisztátalan ajkú vagyok és tisztátalan ajkú nép között lakom”), ahogy átmegegy az ajkai megtisztításának folyamatán, s ahogy ennek nyomán konkrét küldetést is kap. Ha Ézsaiás már korábbról isteni követségben állt volna, valószínűleg a „Kit küldjek el?” kérdés sem ebben a formában hangzik el. A szöveg ezen elemei ismeretében nehéz lenne amellet érvelni, hogy a prófétának már volt korábbi, ehhez hasonló élménye. Nem kell megkérdőjeleznünk, hogy Ézs 6, illetve a 7–8. fejezetek között sok a kapcsolópont. De ez a szövegeközi kapcsolat nemcsak úgy magyarázható, hogy Ézs 6 ennek az irodalmi kompozíciónak a részeként íródott. Egyrészt a szövegben található belső adatok is arra utalnak, hogy Ézs 6,1–9,6 egyes szövegegyiségei eltérő időben keletkeztek (pl. Ézs 6,1; 7,1; 8,1–4.5kk). Másrészt, amint látni fogjuk, az itt kimutatott közös elemek a könyvön belül máshol is szerepet játszanak (vö. pl. „ez a nép”, vagy az értetlenség motívum Ézs 28–29-ben).

Összefoglalásképpen: nincs meggyőző bizonyítékunk arra, hogy Ézs 6-ot kizárólag az ún. ézsaiási emlékirat (6,1–9,6) összefüggésében kellene értelmeznünk. A szöveg fogalmazásmódja azt sugallja, hogy Ézsaiás itt először találkozik JHVH-val, ami egy próféta élettörténetében azt jelenti, hogy korábban nem kezdhetette el küldetését.

A tisztátalan ajak motívuma Ézs 6,5-ben

A prófétai elhívástörténet egyfajta programszöveg, amelyben minden mozzanatnak különös jelentősége van. Így annak is, ahogy a prófétának Isten önmagát kijelenti, s ahogy a próféta önmagára, illetve azokra tekint, akik között küldetését végeznie kell. A látomásjelenetben JHVH egyrészt királyként jelenik meg, másrészt a szöveg az ő szentségét hangsúlyozza. Ehhez a két alapmotívumhoz társított járulékos elemek a félelmetes istenség képzetét erősítik, leginkább a hozzáférhetetlenségét, a szeparáció gondolatát hangsúlyozzák.¹⁴ A szeráfok által szentnek mondott JHVH láttán a próféta halálra rémül, s döbbenetét ezekkel a szavakkal fogalmazza meg (Ézs 6,5):

¹⁴Lásd különösen Hartenstein, Friedhelm: *Die Unzugänglichkeit Gottes im Heiligtum. Jesaja 6 und der Wohnort JHWHs in der Jerusalemer Kulttradition*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 75. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1997; Kiss Jenő: *Megkeményítés*, 3–8.

És ezt mondtam:¹⁵

Jaj nekem, mert elvesztem,¹⁶

mert tisztátalan ajkú ember vagyok,

és tisztátalan ajkú nép között lakom,

mert a királyt, a seregek JHVH-ját látták szemeim.

אָמַר

אֲוִי־לִי כִי־נִדְמִיתִי

כִּי אִישׁ טְמֵא־שִׁפְתַיִם אָנֹכִי

וּבְתוֹךְ עַם־טְמֵא שִׁפְתַיִם אָנֹכִי יוֹשֵׁב

כִּי אֶת־הַמֶּלֶךְ יְהוָה צָבָאוֹת רָאוּ עֵינַי:

Milyen jelentősége van a fenti szövegben a tisztátalan ajak említésének? A szöveg értelmezéstörténete szempontjából erre a kérdésre különböző válaszok születtek.¹⁷ Gyakori nézőpont az, hogy az ajak itt a személyt magát jelöli, egyfajta *pars pro toto*. Önmagának az ajak említésének nincs különösebb jelentősége.¹⁸ A tisztátalan ajak egyszerűen az emberi, teremtményi mivoltnak az istenivel való szembeállítására.¹⁹ Ezt az álláspontot megtaláljuk már az Ézs 6,5 korai fordításában is, a Septuagintában és a Pesittában. A Septuaginta így értelmezi és fordítja a héber szöveget:

És ezt mondtam:

Ó, én szerencsétlen, mert ledöbbsentem,²⁰

mert ember lévén és tisztátalan ajakkal bírván,²¹

tisztátalan ajakkal bíró nép között lakom,

és a királyt, szabaót Urat látták a szemeim.

καὶ εἶπα

ὦ τάλας ἐγὼ ὅτι κατανένυγμαί

ὅτι ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλῃ ἔχων

ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλῃ ἔχοντος

ἐγὼ οἰκῶ

καὶ τὸν βασιλέα κύριον σαβαωθ εἶδον

τοῖς ὀφθαλμοῖς μου

¹⁵ A héberben az אָמַר itt elvileg így is fordítható: „ezt mondtam (magamban)”, azaz: „ezt gondoltam”.

¹⁶ A אֲוִי־לִי értelmezését lásd alább.

¹⁷ Az áttekintéshez lásd pl. Hurowitz, Victor Avigdor: *Isaiah's Impure Lips and Their Purification in Light of Akkadian Sources*. In: *Hebrew Union College Annual* 60 (1989), 44–45.

¹⁸ Fohrer, Georg: *Das Buch Jesaja. 1 Band. Kapitel 1–23*. Zürcher Bibelkommentare. Zwingli Verlag, Zürich, 98.; Barthel, Jörg: *Prophetenwort*, 103; Beuken, Willem A. M.: *Jesaja*, 173.

¹⁹ Otto, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. (Ford. Bendl Júlia.) Osiris, Budapest 2001, 71. Rudolf Otto Ézsaiás élménye kapcsán a teremtményérzetről beszél, amelyben a numinózussal, az istenivel szembesülő ember lebecsüli önmagát.

²⁰ A Lev 10,3; Zsolt 35,15 és Ézs 47,5 alapján arra következtethetünk, hogy a gör. κατανύσσομαι itt a דָּמַם „csendben lenni; elnémulni; mozdulatlannak lenni” héber változatot fordítja, esetleg így is érthető: „megdermedtem, megdöbbsentem”. A görög κατανύσσομαι a hébertől eltérően utalhat nemcsak a megnémulásra, hanem az erős belső megkeseredésre is (vö. Gen 27,38; 1 Kir 21,29). Dán 10,15-ben egyik ógörög változat a heb. אָלַם „némának lenni” igét fordítja ezzel a kifejezéssel, míg a Theodotion-féle változat a σιωπάω „csendben lenni” görög szót használja ugyanott, azt sugallva, hogy a két kifejezést szinonimáknak is tekinthetjük. Egyébként Ézs 6,5-ben az Aquila-, Symmachos, illetve Theodotion-fordításban itt éppen ez a σιωπάω fordítja a héber אֲוִי־לִי szót. Hasonló irányt követ a Vulgata is (*tacui*). Lásd alább a אֲוִי־לִי további értelmezését.

²¹ Mind a próféta, mind a nép leírásában a görög szöveg part. formákat használ.

A próféta élményének értelmezésében a görög fordító kapcsolatba hozza a próféta reakcióját azzal, amit a találkozás rendjén átél. A fordítás azt sugallja, hogy döbbenete (beszédképtelensége) és a tisztátalan ajak kapcsolatban áll egymással. Vagyis azért némul el a szent Isten láttán, mert ő maga tisztátalan ajkú. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a görög fordító szerint a tisztátalan ajak a próféta esetében (s értelemszerűen a nép esetében) az emberi mivolttal függ össze. A próféta ember és ezért tisztátalan ajkú. A fordításból implicite arra következtethetünk, hogy a prófétát körülvevő nép tisztátalan ajka is hasonlóképpen annak emberi (teremtményi) mivoltával áll összefüggésben. A „tisztátalan ajak” tekintetében az ógörög verzióhoz hasonló a masszoréta szöveghez egyébként közelebb álló Pesitta fordítása is:

És ezt mondtam:

Jaj nekem, mert le vagyok taglózva,²²
 mivelhogy ember vagyok, tisztátalan ajkú,
 és tisztátalan ajkú nép között lakom,
 és a királyt, a mindenható Urat látták szemeim.

הִיָּסְרָא
 אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי
 אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי
 אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי
 אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי אֲנִי לֵבַי וְאֵינִי

Azáltal, hogy a harmadik sorban a szír fordító a személyes névmást előbbre hozza („ember vagyok én, tisztátalan ajkú”), a „tisztáltalan ajkú” szófordulatot az „ember vagyok” magyarázataként értelmezi. Az ógörögöghöz hasonlóan, a tisztátalan ajkú állapot az emberi mivolttal áll összefüggésben.

Nincsenek arra vonatkozó adataink, amelyek alátámasztanák azt, hogy az ajak önmagában (*pars pro toto*) az embert, s az emberit szimbolizálná. De az Ószövetség a נֶפֶשׁ gondolatot sem kapcsolja össze pusztán az emberi mivolttal, azaz az ember nem pusztán emberi mivoltánál fogva tisztátalan. Az ószövetségi teológiában ez egy olyan kultuszi státuszjelző, amely bizonyos körülmények között érvényes rá, ha az Istennel való találkozásra alkalmatlan állapotban van, amely konkrét rituális vagy etikai okokra vezethető vissza.

A fenti általánosító értelmezési sík mellett van egy olyan nézőpont is, amely szerint a tisztátalan ajak általános értelemben véve a *bűnös* emberi mivoltot hangsúlyozza.²³ Az ajaknak itt sincs különösebb szerepe, de a tisztátalanságnak a te-

²² *twr* „elámult” (vagyok), melléknév (vö. ApCsel 2,12).

²³ Fohrer, Georg: *Jesaja*, 98: „sündhafte Gesamtbeschaffenheit Jesajas und seines Volkes”; Steck, Odil-Hannes: *Bemerkungen*, 167.: „das schulverfallene Volk”. Fohrer szerint a tisztátalanság abban áll, hogy „az ember nem engedi, hogy az Isten szent akarata határozza meg őt és uralkodjon rajta, hanem csupán képmutató módon szolgálja őt” (99). Alapvetően hasonló irányban gondolkodik Hurowitz, Victor Avigdor: *Impure Lips*, 77–78. is: „the people are guilty of sins of all

remtményi léten túl etikai tartalmat tulajdonít. Ebbe az irányba mutat már a Targum is:

És ezt mondtam:

Jaj nekem, mert vétkeztem,²⁴

mert feddésre méltó bűnös ember²⁵ vagyok,

és bűnöktől bemocskolt²⁶ nép között lakom,

mert az örökkévaló király, a seregek Ura

dicsőséges megjelenését látták szemeim.

וְאָמַרְתִּי
וְיֵלֵךְ אֲרִי חֲבִית
אֲרִי גִבֹר חַיִּיב לְאוֹכְחָא אֲנָא
וּבְגוּ עָמָא דְמִגְעַל בְּחֻבִין אֲנָא יְתִיב
אֲרִי יְתִיב יְקָר שְׂכִינַת מַלְךְ עֲלֵמִיא יוֹ צְבָאוֹת
חֻזָּאָה עֵינַי:

Feltűnő, hogy míg a Targum általában hagyományosan a סאב „tisztátalan” kifejezést használja a héber אָמַר arám megfelelőjeként,²⁷ itt ettől eltérő, egyedi utat követ. A héber szöveg alap gondolatát a Targum úgy értelmezi, hogy a próféta tisztátalansága valójában annak bűnös mivoltát jelenti. A mondat logikai szerkezete ugyan nem magától értetődő (vagyis a „mert” nem tartalmaz tulajdonképpeni indoklást a tézismondathoz), azt mégis sejteni engedi, hogy a próféta valami dorgálásra okot adó dolgot követett el, és főként azt, hogy a nép, akik közé tartozik súlyos etikai váltságban van (vö. Ézs 28,8). A „tisztátalanság” tehát itt nem csupán kultuszi státuszfogalom, nem csupán olyan jellemző, amely a profánt a szenttől elválasztja (mint a Septuagintában), hanem valamilyen, itt nem részletezett etikai tartalma van. Az azonban itt is megállapítható, hogy a Septuagintához és a Pesitához hasonlóan az ajak említése nem játszik különösebb szerepet.

sorts, both those of speech and those of every other action and emotion”

²⁴ Vagy: „vétkeztem”. Az arám חוב peal „bűnösnek lenni; vétkezni; bűnhődni”, gyakran a héb. אָחַז „vétkezni” fordítása (vö. pl. Ex 10,16; Num 22,34; Bír 11,27; 2 Sám 12,13; 1 Kir 18,9; Jer 37,18).

²⁵ Így fordít Chilton, Bruce D: *The Isaiah Targum*. The Aramaic Bible 11. Michael Glazier, Wilmington 1987, 14: „liable to chastisement”. Ezt a fordítást kétségbe vonja Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 138–139., aki így értelmezi a mondatot: „feddésre kötelezett ember vagyok” (a man who is bound to rebuke). Szerinte a Targum egy zsidó hagyományra utal vissza, amely Ézsaiás bűnét abban látta, hogy elmulasztotta megfeddeni Uzziáj királyt, amikor erre szükség lett volna (lásd alább). Az arám szövegnek ez utóbbi értelmezése viszont kevésbé valószínű. Az arám חַיִּיב (amely egyébként az előtte megjelenő említett חוב „vétkezni” egyik származékszava) egyszerre két funkciót tölthet be itt. A חַיִּיב גִּבֹר jelentése „bűnös ember”, másrészt a ל חַיִּיב szó szerkezet jelentése „valamire méltó” (Num 35,30; Deut 25,2; 1 Sám 14,43: „méltó a halálra”). Vö. még קָטוּל חַיִּיב „megölésre méltó ember” (1 Sám 20,31; 2 Sám 12,5; 16,7).

²⁶ Vö. Ézs 9,4; 28,8.

²⁷ Ez nem csak a klasszikus kultikus kontextusokra érvényes, hanem Ézsaiás könyvének további passzusaira is. Vö. Ézs 30,22; 35,8; 52,1.11; 64,5

Mégis, nem csupán az marad kétséges, hogy a tisztátalan ajak az ember teremtettségét jelentené, hanem az is, hogy az ajak tisztátalansága általában utalna az ember bűnös természetére. Nem lehet lényegtelen az a mozzanat, hogy az engesztelési rítus leírásában szintén a próféta száját és ajkait érinti meg a tisztító parázs (Ézs 6,6–7), azaz ugyanazon a szimbolikus síkon történik engesztelés, amelyet a próféta szóvá tett. A héber szövegben használt אִישׁ טָמֵא־שִׁפְתָיִם „tisztátalan ajkú ember” (illetve nép) szó szerint ezt jelenti: „tisztátalan ajkak embere” vagy „az ajkak tisztátalanságának embere”. A status constructus mint jelzős szerkezet az érintett személy egy sajátos, hangsúlyos vonását emeli ki.²⁸ A szófordulat alapján a szövegben a tisztátalan ajaknak retorikai értelemben jelentősége, súlya van.

A fenti általánosító magyarázatnál egy lépéssel tovább megy az az értelmezés, amely az ajakmotívumot is figyelembe veszi, de ennek jelentőségét az aktuális kontextuson belül értelmezi. Egyrészt összekapcsolja azt a szeráfok beszédmódjával,²⁹ másrészt közvetlenül a verset bevezető héb. נִדְמִיתִי gondolattal, amelyet gyakran a „megnémultam” (נִדְמִיתִי) fordítással adnak vissza mind egyes ókori, mind egyes modern fordítások. A nép ajka ugyan nem jelenik meg ebben a képben, ám úgy vélik, hogy Ézs 6 egy liturgiális jelenetként is értelmezhető. Ennek nyomán a néppel kapcsolatos tisztátalan ajak magyarázatában Hartenstein konkrétan az istentiszteleti, Istent dicsérő liturgikus közösségre való közvetett hivatkozást lát. A próféta és a nép ajka azért tisztátalan, mert ellentétben áll a szeráfok Istent dicsérő énekével. Ennek kapcsán hivatkozik Ézs 29,13-ra: „ez a nép ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem”. A tiszta ajkú közösség az istent dicsérő közösség lenne, a tisztátalan az, amelyik ezt elmulasztja.³⁰ Hartenstein idekapcsolja még Ézs 1,10–17-t is, amely a véres kezű istenimádók kultuszi fohászáinak

²⁸ Vö. Uhlig, Torsten: *Hardening*, 92. A status constructus jelentéséhez lásd pl. Ex 36,1–2 (אִישׁ חָכֵם-לֵב „bölcshívő ember”); Ruth 2,1 (אִישׁ גָּבוֹר חַיִל „erős vitéz ember”; vö. 1 Krón 5,24; 8,40); 1 Sám 22,2 (אִישׁ מְרִנָּפֶשׁ „keserű lelkű ember”; vö. Bír 18,25); Péld 28,22 (אִישׁ רָע עֵינַי „gonosz szemű ember”). Lásd még Ex 4,1 (אִישׁ דְּבָרִים „szavak embere”); Bír 12,2; Jer 15,10 (אִישׁ רִיב „perlekedő férfi”); 2 Sám 16,8; Zsolt 5,7 (אִישׁ דָּמִים „vérontás embere”); 1 Kir 2,26 (אִישׁ מָוֶת „halál embere”); stb.

²⁹ Vö. Eichrodt, Walther: *Der Heilige*, 15: „Az Isten színe előtt lobogó tűz fényében nyilvánvalóvá válik az ember tisztátalansága és foltja, mint amely olyan halálos bűn, amely őt elszakítja az Istennel való közösségtől. A foltos ajkak nem tudnak ráhangolódni a mennyei dicséretre, csak az önnön halálos ítélet kimondására képesek.” Hartenstein: *Unzugänglichkeit*, 199, pedig így vélekedik: „A szöveg folyamatában az egyetlen lehetséges kapcsolódási pont a sajátos értelmű 'ajkak' mint a tisztátalanság forrása gondolathoz az Ézs 6,3-beli szeráfok énekében található.” Vö. Young, Edward J.: *The Book of Isaiah*. Eerdmans, Grand Rapids 1965, 1. köt., 248.; Fohrer, Georg: *Jesaja*, 98.; Czanik Péter: Ézsaiás, 117.; Beuken, Willem A. M.: *Jesaja*, 173.: „Az 'ajkak' mint a tisztátalanság helyének hangsúlyozása, hogy a szeráfoktól eltérően a próféta nem képes JHVH szentségét szolgálni.”

³⁰ Hartenstein, Friedhelm: *Unzugänglichkeit*, 199–200.

(tehát szintén a beszéd szintjén megnyilvánuló kultikus jelenlét) elutasításáról szól.³¹

A verbalitás eleme valóban jelen van mindkét szövegben, ám ennek ellenére kérdés marad, hogy a „tisztátalan ajak” motívum kizárólag ebben a liturgikus összefüggésben értelmezendő. Az aktuális jelenet kultikus jellegét nem kell megkérdőjelezni, lévén, hogy minden, ami Isten jelenlétében történik, kultuszi cselekmény. Bár a kultikus és liturgikus között van különbség, Ézs 6 liturgikus értelmezése itt anakronisztikusnak tűnik számomra, mert a szöveg későbbi hatástörténetét (liturgikus felhasználását) vetíti vissza egy olyan kontextusba, ahol ebben az értelemben liturgiáról nem beszélhetünk (lásd a fentebb említett 1Kir 22 látomásával való műfaji rokonságot). Ézsaiás ajka megtisztítását (Ézs 6,6–7) nem az követi, hogy a próféta bekapcsolódik a szeráfok „liturgiájába”. Valójában a liturgiális értelemben vett Isten-dicséret nem játszik szerepet. A Hartenstein által említett két szöveg és Ézs 6,5 közötti kapcsolat arra a *premisszára* épül, hogy Ézs 6,5-ben a tisztátalanság a liturgikus istendicsőítés elmaradásában keresendő, ami viszont éppen bizonyításra szorul. A szeráfok által közvetített mondanivaló JHVH fenségéről és szentségéről lényeges, de véleményem szerint inkább az üzenet, mintsem a liturgikus forma és kontextus itt a lényeg. Ezért noha a szeráfok megjelenése, beszédmódja kétségtelenül szerepet játszik a próféta saját és népe minőségének felismerésében, nem magától értetődő, hogy itt konkrétan a nép *liturgiális* jelenlétére, ennek fogyatékoságaira történne indirekt utalás.

Van-e szimbolikus nyelvi kapcsolat a יְדַמִּיתִי és a tisztátalan ajak között? Mint láttuk, azok, akik az „ajak tisztátalansága” motívumot az aktuális kontextuson belül szeretnék magyarázni, szívesen hivatkoznak arra, hogy a יְדַמִּיתִי kifejezés is kapcsolatban állhat a némasággal, így értelemszerűen azzal a verbalitással, amelyet az ajak motívum is kifejez. Ez a gondolat nem új. Az ókori fordítók közül Aquila, Symmachos, illetve Theodotion egyértelműen ebbe az irányba mutat, amikor a σωπάω „hallgatni” megfelelő mellett dönt, amely általában a héb. חָרַשׁ „hallgatni” szó görög megfelelője. Hasonlóképpen jár el a Vulgata is (*tacui*), sőt ez az értelmezési sík, mint láttuk, már a Septuaginta esetében sem zárható ki. A modern bibliamagyarázók közül is ezt az irányvonalat követi az exegéták egy jelentős része is.³²

³¹ Uo. 201.

³² Pl. Alexander, Joseph A.: *Commentary on Isaiah*. Kregel, Grand Rapids 1992 (repr. 1867), 149. (Alexander említ néhány korábbi magyarázót is, mint Grotius, R. Lowth, J. D. Michaelis); Fohrer, Georg: *Jesaja*, 92. („ich werde zum schweigen gebracht”); Kaiser, Otto: *Der Prophet Jesaja. Kapitel 1–12*. Altes Testament Deutsch 17. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1981, 120. („wehe mir, daß ich schweigen muß”); Wildberger, Hans: *Jesaja*, 231–232. („wehe mir, ich muß schweigen”).

Ehhez képest a szövegértelmezők másik csoportja a נְדַמִּיתִי „elvesztem; végem van” fordítást részesíti előnyben, amely a szimbólum szintjén már nincs kapcsolatban a tisztátalan ajak gondolattal.³³

Nos, az Ézsaiáséhoz hasonló istenélmények leírása alapján első látásra úgy tűnik, hogy mindkét értelmezésnek lehet jogosultsága. Ezek 3,26 és Dán 10,15 tud arról, hogy a JHVH-val szemtől szembe találkozó személy a látomásélmény következményeként megnémul.³⁴ Ugyanakkor jóval gyakrabban olvasunk arról, hogy a JHVH látásának halálos rémület a következménye, mert Istent látni az ember számára egyenlő a halállal.³⁵ Mivel mind Ezek 3,26, mind Dán 10,15 erősen az ézsaiási szövegek (többek között Ézs 6) hatása alatt áll,³⁶ ezért nem tartom kizártnak, hogy azok valójában az Ézs 6,5 későbbi midrásszerű értelmezései. Vagyis az ezékieli és dánieli élmények leírása az Ézs 6,5-ben található נְדַמִּיתִי értelmezésére vezethető vissza, amelyben a későbbi könyvek szerzői a héber kifejezés jelentéséről hasonlóan vélekednek, mint a már említett ókori fordítók. A נְדַמִּיתִי elsődleges jelentésének megfejtésében tehát Ezek 3,26 és Dán 10,15 nem játszhat szerepet.

Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az ézsaiási némaság gondolatnak van egy ettől eltérő értelmezése is, amelyet az ókori fordítások mögött is feltételezhetünk. A Vulgata így fordít: *vae mihi quia tacui*, „jaj nekem, mert hallgattam”. A hallgatás itt nem a rendkívüli találkozás következménye, mint Ezékiel vagy Dániel esetében, hanem a próféta egy előzetes magatartására vonatkozik. Jeromos kapcsolódó kommentárja szerint Ézsaiás rádöbben, hogy némán hallgatott, amikor Uzziáj király istentelensége ellen kellett volna felszólalnia (vö. 2Krán 26,11kk). Jeromos magyarázata mögött az ézsaiási szöveg általa is ismert egyik ókori zsidó értelmezése áll, amelynek más bibliai alapja nincs, s nyilvánvalóan a fentebb említett נְדַמִּיתִי-hez fűződő szemantikai vívódáshoz köthető.³⁷

³³ Részletes elemzés nyomán erre következtet Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah*, 21–23. Hasonlóképpen Gray, George Buchanan: *The Book of Isaiah*. International Critical Commentary. T & T Clark, Edinburgh 1949, 108.; Young, Edward J.: *Isaiah*, 247.; Blenkinsopp, Joseph: *Isaiah 1–39*. Anchor Bible 19. Doubleday, New York 2007, 223.; Uhlig, Torsten: *Hardening*, 92–93.

³⁴ Az Ezek 3,26 (vö. 33,22) és Dán 10,15 használt נִמַּם ige jelentése egyértelműen „megnémulni”, eltér attól, amit Ézs 6,5-ben találunk. Az Istennel való találkozást követő némaság gondolata Lk 1,20.22.64-ben Zakariással kapcsolatban is megjelenik, bár ott a némaság inkább a hitetlenség büntetése, s nem egyértelműen a teofánia élményének magától értetődő következménye. A némaság, pontosabban a beszédkészség motívumát részletesen elemzi Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, aki viszont az Ézs 6,5-ben a נְדַמִּיתִי értelmezésében nem von le konkrét következtetést (uo, 131).

³⁵ Vö. Gen 32,30; Ex 24,11; 33,20; Deut 5,24; Bír 6,22–24; 12,22; 1 Sám 6,19.

³⁶ Mindkét könyv bizonyíthatóan ismeri és használja az Ézsaiás könyvét. Az ezékieli szövegek kapcsolódó elemzéséhez lásd főként Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 220–274.

³⁷ Lásd Young, Edward J.: *Isaiah*, 248, 29. jegyzet; Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 138–139.;

A נְדַמְיָתִי gondolat eredeti értelmének megfejtéséhez egyrészt az Ézs 6,5 mondat szerkezetének vizsgálatára, másrészt pedig a kifejezés szemantikai elemzésére lesz szükség. Ézs 6,5 szerint Ézsaiás félelmének oka a következő mondat szerkezet szerint épül fel: $\text{ÁLLÍTMÁNY} + \text{בִּי} + \text{ÁLLÍTMÁNY} + \text{בִּי} \dots \text{בִּי}$. Ez a szerkezet egy elsődleges és másodlagos logikai láncolatot jelenít meg, az alábbi értelemben: „Jaj nekem > mert נְדַמְיָתִי > mert tisztátalan ajkú vagyok, és tisztátalan ajkú nép között lakom, mert az Urat, a seregek JHVH-ját látták szemeim”. Ebben a láncolatban az első okhatározói mondat (בִּי) a „jaj nekem” okát fogalmazza meg,³⁸ a másik két okhatározói mondat (בִּי_2 és בִּי_3) a נְדַמְיָתִי állítmány okát magyarázza.³⁹ Ha ez így van, akkor a נְדַמְיָתִי ige nemcsak a tisztátalan ajakkal, hanem az istenlátással is összefüggésben áll. Így pedig már kevésbé egyértelmű, hogy az okok (tisztátalan ajak, Isten látása) és a következmény (נְדַמְיָתִי) között szemantikai összefüggést kellene feltételeznünk. Ézsaiás rettenetének két oka van: a tisztátalan ajak és az istenlátás.

Azt a tézist, miszerint a נְדַמְיָתִי szó és a tisztátalan ajak között szimbolikus nyelvi kapcsolat állna fenn (verbalitás), a szemantikai elemzés is kétségbe vonja. A נְדַמְיָתִי kapcsán két héber igegyököt kell megvizsgálnunk, a דמה , illetve a דמם szógyököket.

Az Ézs 6,5-ben található forma és vokalizáció morfológiai értelemben egyértelműen a דמה nif. perf. E/1 alaknak felel meg. A szemantikai szógyökelemzés pedig az alábbi következtetésekhez vezet. A דמה esetében a bibliai héber nyelvben három homonim formát különböztethetünk meg. A leggyakoribb דמה_1 jelentései a következők: (a) qalban „hasonlónak lenni”,⁴⁰ (b) piélben „hasonlítani, (valamilyennek) vélni”,⁴¹ „elgondolni, eltervezni”,⁴² (c) nifalban „valamihez hasonlítva lenni,

Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah*, 23.

³⁸ Gen 43,25; Deut 32,36; Bír 8,20; 20,41; 1 Sám 16,7; 2 Sám 1,10.

³⁹ Az Ószövetségben találkozunk a $\text{בִּי} + \text{ÁLLÍTMÁNY} + \text{בִּי}$ mondat szerkezettel más összefüggésben is. Pl. *Mert* [בִּי] megbánta, *hogy* [בִּי] (Gen 6,7); *mert* hallották, *hogy* (Gen 43,25). Vagy Gen 31,31: „*Mert* megijedtem, *mert* azt gondoltam...” Ez utóbbi szövegcsoporthoz az első בִּי inkább nyomatékosító szócska, tehát nem okhatározó: „*Bizony* megijedtem, *mert*...” (vö. még Ruth 3,12; 1 Sám 13,11).

⁴⁰ Gyakran kapcsolódó prepozíció a ל (Zsolt 89,7; 102,7; ÉnÉn 2,9.17; Ézs 1,9) vagy ritkábban לָא (Ezék 31,2.8.18).

⁴¹ ÉnÉn 1,9; Ézs 40,18.25; JSir 2,13; Hós 12,11 („példálózni”). A vitatott bibliai helyek közül idesorolom még a következőket: Ézs 14,14 (a hitp. forma téves vokalizáció a piél helyett); 46,5 (a נְדַמְיָתִי qal forma helyett valószínűleg a piél נְדַמְיָתִי forma a helyes); Jer 6,2 (a נְדַמְיָתִי qal helyett a נְדַמְיָתִי piél vokalizáció lehet helyes).

⁴² Bír 20,5; 2 Sám 21,5; Ézs 10,7; 14,24.

valamilyennek tűnni”.⁴³ Ez az értelmezési vonal nagy valószínűséggel kizárható.⁴⁴ A bibliai héberben ismert viszont egy דמה₂ is, amely ritkábban fordul elő. Jelentése qalban „elpusztítani” (Hós 4,5), illetve gyakrabban nifalban „elpusztíttatni, elpusztulni” (Ézs 15,1; Hós 4,6; 10,7.15; Abd 1,5; Zof 1,11).⁴⁵

Az Ézs 6,5-höz kapcsolódó másik fordítási javaslat („elnémulni”) arra vezethető vissza, hogy az Ézs 6,5-ben megjelenő נְדַמְיָתִי szót nem a דמה, hanem a דמם szógyökkel kapcsolják össze. Etimológiai szempontból ezt a lehetőséget nem zárhatjuk ki, ugyanis nyelvtörténeti szempontból a דמם / דמה típusú szavak (az ún. ה־ל illetve ע־ע igék) eredetileg két gyökmássalhangzója (דמ) két irányban is tovább fejlődhetett. Az általában דמם „elcsitulni, elcsendesedni” igét némely masszoretikus szövegek ténylegesen is egy דמה₃ formaként kezelik.⁴⁶ S ez az eset fordítva is fennáll, ahogy azt mindjárt látni fogjuk.

A נְדַמְיָתִי jelentésének megfejtéséhez érdemes tehát a דמם előfordulási formáit is megvizsgálni. A דמם₁ jelentése a legtöbb esetben jól körvonalazható: (a) qal „nyugton marad, mozdulatlan marad”,⁴⁷ „megnyugszik, lecsillapodik”,⁴⁸ „csendes, néma marad”;⁴⁹ (b) egyszer piélben (poélban) „lecsendesít, megnyugtat”⁵⁰ és (c)

⁴³ Viszonylag ritka: Zsolt 49,13.21 (|| מַשֵּׁל); Ezék 32,2. Mindkét szövegnél vannak olyan értelmezések, amelyek az „elpusztulni”, tehát a דמה szógyökre gondolnának. Mégis Ezék 32,2-ben a vers folytatása miatt inkább az összehasonlító vonatkozás tűnik valószínűnek. Zsolt 49-ben pedig a szinonim jelentésű מַשֵּׁל nif. „valamihez hasonlónak lenni”, ad okot a fenti magyarázatra.

⁴⁴ A kortárs bibliamagyarázatban Zeron az, aki ezen a nyomvonalon indul el. Lásd Zeron, Alexander: Die Annassung des Konigs Usia im Lichte von Jesajas Berufung. In: *Theologische Zeitschrift* 33 (1977), 65–68. A 2Krn 26,22 (Uzzijjá gögös magatartása) és Ézs 14,14 alapján arra következtet, hogy a Ézs 6,5-ben a próféta a gögje, fennhézása miatt tart bűnbánatot. Nyelvészeti-
leg azonban nem indokolható az az értelmezés, amely Ézs 14,14-ből nemcsak a „hasonlónak lenni valamihez” gondolatot viszi át, hanem annak a konkrét kontextusból származó értelmét is (ti. a hübrisz motívumot), amely nem része a דמה szó jelentésmezőjének.

⁴⁵ A דמה₂ ilyen igék társaságában jelenik meg, mint שָׁדַד „elpusztítani” (Ézs 15,1; Abd 1,5), vagy כָּרַת „kivágni, kipusztítani” (Zof 1,11). Kérdéses, de nem kizárt ez a jelentés a Jer 47,5-ben sem, bár itt talán egy kétértelmű kifejezéssel van dolgunk. A „kopaszság jött Gázára, elnémult / elpusztult (נִדְמָתָהּ) Askelon, Amqám’ maradéka meddig vagdalod magad” mondatban ősi gyászszokásokra történik hivatkozás. A gyászolási szokások egyik eleme pedig a „némaság” (lásd alább דמם), amely itt egyúttal természetesen a pusztulással is összefügg.

⁴⁶ Így pl. Jer 14,17; JSir 3,49. Persze, az is elképzelhető, hogy elírással van dolgunk, vagyis Jer 14,7-ben ez a תִּדְמִינָה > תִּדְמִינָה cserét jelentené (a mássalhangzós szövegek rendjén ez egy ismert és gyakori יו > י másolási hibát előfeltételezne); a JSir 3,49 esetében a דְּמָה > דְּמָה cserére gondolhatnánk, de itt a szóvégi ה nehezebben magyarázható.

⁴⁷ Ex 15,16; Józsa 10,12–13; 1 Sám 14,9; Jób 31,34; Jer 47,6.

⁴⁸ Zsolt 4,5; 37,7; 62,6; Jób 30,27.

⁴⁹ Lev 10,3; Zsolt 30,13; 35,15; Jób 29,21; Ezék 24,17.

⁵⁰ Zsolt 131,2.

egyszer hifilben „elnémít” (?) is előfordul.⁵¹ Az Ézs 6,5 szempontjából mindenképp fontos megjegyezni, hogy az aktív „elnémulni” igei formát a דמ₁ qal alaptörzs fejezi ki, illetve azt is, hogy ehhez a szógyökhöz kapcsolódóan a nifal forma teljesen hiányzik a bibliai szókincsből. Pontosabban a nifal minden előfordulási helyen valószínűleg egy homonima, vagyis egy דמ₂-re vezethető vissza, amely jelentésbelileg megegyezik a דמ₂ szógyökkel.⁵²

Ézs 6,5 szempontjából itt a legfontosabb következtetésünk az, hogy a gyakori javaslatától eltérően a nifal נדמיתי nem fordítható így, hogy „elnémultam”, csak az „elvesztem” variáció lehetséges, amely mind a דמה, mind a דמם esetén a nifal formához kapcsolódik. Közel áll Ézs 6,5 gondolatához Zof 1,11: הילילו ישבי המכתש: כַּנְעַן כְּנָעַן „jajgassatok Maktés lakói, mert elpusztult az egész kalmár nép”. A jajgatás és a pusztulás Ézs 6,5-ben is egymás mellett áll, a prófétai jajgatás oka a megsemmisülés veszélye. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a דמה és tisztátalan ajak között nem kell a verbalitás-szimbólum szintjén kapcsolatot keresni. A prófétát nem a némaság, hanem az életveszély foglalkoztatja, amely egyrészt az ajak tisztátalanságával, másrészt az istenlátással van kapcsolatban.

A tisztátalan ajak motívum tágabb perspektívában

A próféta által érzett elveszettség egyik oka a tisztátalanság, a tisztátalan ajak (טמא שפתים). A bibliai kultikus világban a טמא „tisztátalan” a קדוש „szent” ellentéte. Ez utóbbinak pedig Ézs 6-ban is központi szerep jut. Az ókori kultikus világ-szemlélet értelmében a két kategória egymással összeférhetetlen, ezért a kultuszi vezetők mindenkor feladata az volt, hogy az ún. tisztasági törvények értelmében a kettőt gondosan tartsák távol egymástól. Ahogy a szent nem feltétlenül etikai kategória, úgy a tisztátalan sem okvetlenül az, de mindkettőnek lehetnek erkölcsi vonatkozásai is.⁵³ A bibliai törvények között sok olyan tisztasági törvény van, amely az emberi, biológiai mivolt egy-egy eseti megnyilvánulásával függ össze, de vannak olyanok is, amelyek az erkölcsi kategóriához tartoznak.⁵⁴ A fontos kérdés

⁵¹ Jer 8,14.

⁵² Vö. 1 Sám 2,9; Zsolt 31,18 (דמו qal helyett a דמי nifal forma lehet a helyes); Jer 25,37 (vö. 36. vers: 48,2; (דד) (a דמי qal helyett valószínűleg דמי nifal olvasandó); 49,26; 50,30; 51,6.

⁵³ Lásd ehhez kapcsolódóan a következő klasszikus műveket: Otto, Rudolf: *A szent*; Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Helikon, Budapest 2014 (ford. Berényi Gábor); Mary Douglas: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge and Kegan Paul, London 1966.

⁵⁴ Az első csoportba tartoznak pl. az ember nemiségéhez kötődő megnyilvánulások (női menstruáció, férfi magömlés), különböző betegségek, tetemhez való viszonyulás stb. A második

itt viszont az, hogy miért épp az ajak tisztátalansága jut a próféta eszébe, mind önmagával, mind népével kapcsolatban?

Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy egy nemsokára prófétai, azaz isteni üzenetközvetítő feladattal megbízott szereplő esetében az ajkak megtisztítása magától értetődő módon az ő beavatására utal. Az ókori Földközi-tengeri térség világából, Mezopotámiából és Egyiptomból is ismertek olyan rítusok, amely a száj megtisztításának szimbolikus jelentőségét hangsúlyozzák. Ézs 6 összefüggésében Engnell azt javasolta, hogy az Ézs 6,5–7-ben található rituálé kapcsolatban állhat az Egyiptomból és Mezopotámiából is ismert száj megtisztítása és a száj megnyitása rítusokkal, amelyek különböző összefüggésekben jelennek meg.⁵⁵ Babilonban az elkészített istenszobrok szájának megtisztítása és megnyitása egyrészt az istenek születésével áll kapcsolatban,⁵⁶ másrészt azt fejezi ki, hogy ezáltal „elfogyaszthatják” az áldozatként nekik felajánlott ételeket és italokat. A mitológia nyelvén ez azt jelenti, hogy a szobor formájában reprezentált istenség ténylegesen is él (mert az evés és ivás az élet jele – vö. Ex 24,11). A szájszimbolikának ez az élethez kapcsolódó vonatkozása egyértelmű az egyiptomi szájmegtisztítási és szájmegnyitási rítusok esetében is. Az egyiptomi Halottak könyvéből is jól ismert rítus révén a meghalt személy élővé válik a halála után, elfogyaszthatja a neki felkínált ételeket. A száj megnyitása itt is a születést követő légutak megtisztításának a mágikus analógiája lehet.

Bár ezen a ponton Ézs 6,5–7 értelmezői sem mindig tesznek különbséget, úgy vélem, hogy a fentitől eltérő az ajak szimbólumvilága olyan összefüggésben, ahol egy istenség közelségébe kerülő személy szájának megtisztításáról olvasunk. Egy Ézsaiáshoz hasonló, jövődöléssel foglalkozó mediátor, egy babiloni *bārû*-pap a jóslás-istene, Šamaš előtt állva ezeket a szavakat recitálja: „Ó, Šamaš, tiszta cédrust helyezek számba (...) megtisztítom (*kapāru*) számat (...) cédrussal (...) Most, hogy megtisztultam, közeledhettek az istenek gyülekezetéhez.”⁵⁷ Egy másik

csoportha tartozik a házasságtörés, gyilkosság, bálványimádás. Klawans, Jonathan: *Impurity and Sin in Ancient Judaism*. Oxford University Press, Oxford 2004, a két kategóriát rituális és morális tisztátalanság csoportosításban tárgyalja.

⁵⁵ Az említett rítusok babiloni neve *mīs pī* „száj megmosása” és *pī pī* „száj megnyitása”. Az egyiptomi rítus *sty r3* „száj megmosása”, *wp r3* „száj megnyitása”. Vö. Engnell, Ivan: *Call of Isaiah*, 40–41. Lásd továbbá Hurowitz, Victor Avigdor: *Isaiah's Lips*, 50–73., és újabban Berlejung, Angelika: *Die Theologie der Bilder: Herstellung und Einweihung von Kultbildern in Mesopotamien und die alttestamentliche Bilderpolemik*. Orbis Biblicus et Orientalis 162. Universitätsverlag Freiburg, Freiburg 1998. Berlejung röviden utal az Ézs 6,5-tel való esetleges kapcsolatra is (uo. 412).

⁵⁶ A kultikus szoborkészítés és születés összekapcsolásához lásd Berlejung, Angelika: *Theologie*, 135–141.

⁵⁷ A fenti szövegrész és Ézs 6 közötti kapcsolatra Weinfeld, Moshe: *Ancient Near Eastern*

mediátortípus, az inkantációs feladatokat végző *āšipu*-pap ajkainak megtisztítása szintén ismert.⁵⁸ Hurowitz, aki alaposan kidolgozott tanulmányában Ézs 6,5–7 és a közel-keleti szájmegtisztítási rítusok közötti kapcsolat mellett érvel, úgy véli, hogy a száj megtisztítása általában a személyre vonatkozik, s nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy az idézett szövegek és szerepkörök a verbalitás szférájához tartoznak.⁵⁹ Hurowitznak abban igaza van, hogy a száj megtisztításának többféle szimbolikája is lehet (az istenszobrok felavatásában más a mögöttes jelkép értéke). Ennek ellenére nem lehet jelentéktelen az, hogy ezek a szövegek épp olyan személyek szájának megtisztításáról beszélnek, akiknek a feladatköre a szavak közlése szintjén nyilvánul meg.⁶⁰

Az ókori Közel-Keleten a szájmegtisztítási rítusok szimbólumvilágában ténylegesen is dominál a kultikus vonatkozás, vagyis az istenihez való rituális hozzáférés lehetősége. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy az ajak megtisztításának rítusa ismert volt Ézsaiás számára is. Egy babiloni *bārû*-pap megtisztítási rítusa részleteiben ugyan nem teljesen egyezik azzal, amit Ézs 6,7–8-ban találunk, de az ézsaiási szöveg látomásjellege nem is jogosít fel arra, hogy teljes egyezést keressünk.⁶¹ Hurowitz véleményétől eltérően viszont kétségesnek tűnik, hogy Ézs 6,5–7-ben önmagában ez a beavatási rítus jelleg lenne a lényeg.⁶² A prófétai ajak tisztátalansága itt nem csupán rituális okokra vezethető vissza (emberi, általános értelemben bűnös), s így az ajak megtisztítása sem lehet csupán az isteni világhoz való közeledés lehetőségének kifejezése. A témának szentelt tanulmányában

Patterns in Prophetic Literature. In: *Vetus Testamentum* 27 (1977), 180–181. hívta fel a figyelmet. Hurowitz, Victor Avigdor: *Isaiah's Lips*, 48, megkérdőjelezi azt, hogy az ajak a jóspap kijelentésközvetítő (azaz a verbalitás területére tartozó) funkciójához társulna, de érvelése nem meggyőző. A cédrus az isteni hegyen, a Libánonon nő, így kultuszi tisztaságszimbólum-jellege erős, nemcsak Mezopotámiában, hanem a Bibliában is (tisztító jelentőségéhez lásd Num 19,6; a Libánon mint mitikus istenhegy, átvitt értelemben Jeruzsálem, ahogy ez kiderül pl. olyan szövegekből, mint Zsolt 104,16; Ézs 10,34; 29,17; 37,24; Jer 22,23; Ezék 17,3.

⁵⁸ Hurowitz, Victor Avigdor: *Impure Lips*, 52.

⁵⁹ Hurowitz, Victor Avigdor: *Impure Lips*, 41, 50, 52, 54, 58, 75. Érdekes módon a 76. oldalon mégis azt feltételezi, hogy az *āšipu*-pap szájának megtisztítása kapcsolatban áll az általa végzett inkantációs tevékenységgel: „having a pure mouth enables him to hold in his mouth a 'pure word'”.

⁶⁰ Hurowitz, Victor Avigdor: *Impure Lips*, 77. véleményével ellentétben tehát itt nem csupán kultikus értelmű tisztulás történik. Hurowitz értelmezésében egyébként a *nép* tisztátalan ajka is magyarázat nélkül marad.

⁶¹ Az ajak megérintése eleven szénrel nyilvánvalóan nem lehet egy valós rítus része, a látomás szimbolikájában viszont többlettartalommal bírhat (a tűz mint az ítélet formája Ézsaiásnál gyakori metafora). Weinfeld, Moshe: *Patterns*, 180–181, nem tartja kizártnak, hogy az Ézs 6,7-ban említett szén esetleg az oltáron elégetett cédrusból származik, bár ezt itt nehéz igazolni.

⁶² Vö. Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah*, 65.

Glazov ezért továbbmegy, s úgy véli, hogy a próféta itt nemcsak beavatott, hanem kultikus-reprezentatív szereplő, vagyis a tisztulása a nép tisztulását is jelképezné.⁶³ Úgy vélem azonban, hogy ennek a helyettes engesztelés szemléletnek sincs alapja az aktuális történetben.

Hangsúlyos, hogy Ézs 6-ban nem egy valós beavatási szertartás leírását olvassuk, hanem egy látomásjelenet tanúi vagyunk, amelyben olyan elemek is jelen vannak, amelyek a fentiekben említett beavatási rítusokban ismeretlenek (pl. eleven szén, szeráfok stb.). Az Ézs 6,5–7 sajátos jellegét erősíti továbbá az a tény is, hogy Ézsaiás a saját ajka tisztátalanságát és a nép ajkának tisztátalanságát összekapcsolja, de nem abban az értelemben, ahogy egy ilyen rituális tisztításra való felkészülésben várnánk, hogy ti. itt a profán megszentelése történik. Ézsaiás nem azért tartja magát tisztátalan ajkúnak, mert tisztátalan ajkú nép között lakik. Így az engesztelése sem lesz áttételesen érvényes az ő népére. Bár nem kell kizárnunk azt, hogy az Ézs 6,6–7 jelenetében az ajak érintése általi megtisztítás lehet egy valós rítusra való allúzió, az viszont a fentiek értelmében már kevésbé valószínű, hogy Ézs 6-ban mindössze egy ilyen magától értetődő felkészítő, ismerős rítusnak lennénk a tanúi.⁶⁴

Milyen más értelmezési lehetőségek állnak rendelkezésünkre? Az Ézsaiáséhoz hasonló más elhívástörténetben a próféta beszédmód központi téma, ebben pedig a próféta szája vagy ajka motívum visszatérő téma.⁶⁵ De a száj szimbólumértéke meglehetősen eltérő formában kerül felhasználásra. Jer 1,6-ban a megbízása kezdetén levő próféta így szól: „nem tudok beszélni, mert gyermek vagyok”. Majd a 9. vers hozzáteszi: megérintette számát [פֶּה] és ezt mondta: [...] íme, az én szavaimat adtam a te szádba [פֶּה]. Jeremiás ezen a ponton szoros kapcsolatban áll az ismert Mózes-hagyománnyal, konkrétan Ex 4,10–12-vel: „nem vagyok a szavak embere” (אִישׁ דְּבָרִים), „hanem nehéz szájú és nehéz nyelvű vagyok” (כִּבְד־פֶּה וְכִבְד־לְשׁוֹן). A két szöveg kétségtelenül irodalmi rokonságban áll egymással.⁶⁶ Mózes, akit Isten

⁶³ Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 124–125. Szerinte a prófétát meglepetésként éri, hogy népehez végül negatív üzenetet kell vinnie.

⁶⁴ Hurowitz, Victor Avigdor: *Impure Lips*, 77–78 szerint itt Ézsaiás felkészítéséről van szó, a tisztátalanság az ő korábbi felkészületlenségét („unpreparedness”) jeleníti meg.

⁶⁵ A téma elemzéséhez lásd Glazov, Gregory Yuri: *Bridling...* monográfiáját. Ami a JHVH szájjal kapcsolatos interakcióját illeti, a héber nyelv ebben az összefüggésben kétféle terminológiát használ. A Deuteronomium és deuteronomista szövegek szerint JHVH a beszédet a próféta szájába „adja” (אָדַן + דָּבָר, „beszédet (szájába) adni”; vö. Deut 18,18; 1 Kir 22,23 [2 Krón 18,22]; Jer 1,6; 5,14), míg más szövegek szerint JHVH beszédét a próféta szájába „helyezi” (אָדַן + שֵׁם „beszédet (szájába) helyezni”) szókapcsolathoz lásd Num 22,38; 23,5.12.16; Ézs 51,6; 59,21). Ez utóbbi szókapcsolat nem teológiai vonatkozásban is használatos: Ex 4,15; 2 Sám 14,3.19; Ezs 8,17.

⁶⁶ A Mózes mint próféta képzetéhez lásd Deut 18,15.18; 34,10. A Mózes-történetek és Jere-

instruálni fog (ירה), hogy mit mondjon, az egykori prófétákhoz hasonlóan tórátközvetítő isteni küldötté válik.⁶⁷ A nehéz ajak és nyelv minden bizonnyal azt fejezi ki, hogy az illető testrész, pontosan az, amelyet a szolgálat rendjén a megbízó igénybe venne, alkalmatlan a feladatra. Éppúgy, ahogy a „nehéz szem” a gyengén látó szemet (Gen 48,10), a „nehéz fül” a gyengén halló fület (Ézs 6,10; 59,1), a „nehéz szív” pedig a megérteni képtelen szívet jelenti (Ex 8,11; 9,34; 1 Sám 6,6).⁶⁸ Jeremiás és Mózes elhívása esetén az alapgondolat az, hogy egy ember a kiszemelt feladat elvégzésére a megkeresés pillanatában alkalmatlan, csak azáltal válik alkalmassá, hogy Isten beavatkozik, és képessé teszi őt arra. A „nem tudok beszélni” típusú szövegek tehát implicite az emberi szavak mögött megjelenő, végső soron isteni tekintélyt és nagyságot hangsúlyozzák. Az, hogy ebben az összefüggésben az alkalmatlanság a beszédképesség hiányában konkretizálódik, mindössze azzal van kapcsolatban, hogy itt egy prófétáról van szó.⁶⁹ Az isteni világ mediátoraira jellemző fentebb említett ókori közel-keleti háttér tehát nem, vagy csak nagyon áttételesen jelenik meg.

A Mózesétől és Jeremiásétól eltérő a próféta szájának szimbolikus szerepe Ezékiel elhívástörténetében. Ezékielnél a beszéd, illetve ennek hiánya, a némaság, központi szerepet játszik. Ezékiel közelebb áll Ézs 6 gondolatvilágához, beleértve az Ézs 6,5 versét is. Ezék 2,8-ban így szólítja meg JHVH a prófétát: „Te pedig, emberfia, halld meg, amit mondom neked: Ne légy lázongó, mint ez a lázongó ház, nyisd föl szájadat, és egyed, amit én adok neked” (vö. Ezék 3,1–2). A hallgatóságról pedig így ír: „Nem valami homályos ajkú és nehéz nyelvű néphez küldettél, hanem az Izráel házához. Nem sok néphez, akik homályos ajkúak és nehéz nyelvűek, akiknek nem érthetnéd beszédét. Bizony, ha hozzájuk küldtelek volna, ők hallgatnának rád.” (Ezék 3,5–6) Túl azon, hogy Isten itt szintén kapcsolatban áll a próféta szájával, érdekes megfigyelni azt is, hogy Ézs 6,5-höz hasonlóan a próféta szája és a nép szája (nyelve) együtt jelenik meg, kapcsolatban áll egymással. Érdekes, hogy Ezékiel nem a hallgatóság füléről beszél, hanem a szájáról és nyelvéről. A próféta szájára történő hivatkozás egyrészt, a „nem értenéd a beszédüket” másrészt a próféta és hallgatósága közötti kommunikációt jeleníti meg, azt tudniillik,

mias-történetek fenti szempont szerinti elemzéséhez lásd Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 54–110, 164–219 átfogó elemzéseit. Glazov szerint a jeremiási szöveg a másodlagos (vö. uo., 65). Ennek a kérdésnek a tisztázása jelen tanulmány szempontjából nem releváns.

⁶⁷ A Mózeshez kötődő תורה az itt használt ירה ige származékszava, s eredetileg a prófétaság egyik kulcsfogalma is (vö. Ézs 1,10; 2,3; 5,24; 8,16.20; 30,9).

⁶⁸ Vö. כבד „terhesnek lenni” (2 Sám 13,25).

⁶⁹ Lásd pl. 1Kiráj 3,7-t, ahol a Jeremiáséhoz hasonló „egészen fiatal vagyok” motiváció a kormányzáshoz, tehát Salamon királyi szerepkörének betöltésére való alkalmatlanságát emeli ki. Vö. 1Sám 9,21; Bír 6,15.

hogy az elmondott isteni üzenetre a nép verbálisan is *reagálni fog*. Ennek értelmében a prófétaai szolgálat – ahogy ezt egyébként számtalan szöveg mutatja – nem egyirányú, nemcsak az Isten felől a nép számára közvetített üzenet szintjén értelmezendő, hanem ebben a folyamatban az is ott van, ahogy a közvetített isteni üzenetet a címzett, a nép feldolgozza, ahogy reflektál arra. Bár az Ezékiel-történetben is egyértelműen kapcsolatban áll JHVH a próféta szájával, itt nem a Jeremiásnál vagy Mózesnél olvasható alkalmasság, képesség az alapszempont.

Nem maradhat el itt egy másik Mózes-hagyomány megemlítése sem, amely a Mózes megbízását és reakcióját az ismertebb Ex 4,10–12 elhívástörténetétől eltérő módon fogalmazza meg, s amely Ézs 6 szempontjából sokkal lényegesebb.⁷⁰ Ex 6,12-ben így szabadkozik a fáraóhoz küldött Mózes: „Íme Izráel fiai sem hallgatnak rám, hogyan hallgatna hát rám a fáraó, holott én *körülmetéletlen ajkú* vagyok?” (rövidebb formában elismétli ezt Ex 6,30 is). Az itt használt עֵרֶל שְׁפִתָּיִם „körülmetéletlen ajkú” kifejezés eltér attól, ahogy az ismertebb Ex 4,10 fogalmaz: „én nem vagyok a szavak embere”, „nehéz szájú és nehéz nyelvű vagyok”.⁷¹ Míg Ex 4,10-ben a beszédre való alkalmatlanság a fő motívum, addig Ex 6,12-ben egyébről van szó. A körülmetéletenség a fáraó említése kapcsán kerül képbe, vagyis abban az összefüggésben, amikor Mózesnek az egyiptomi fáraóhoz kellene mennie isteni üzenettel. A konkrét, biológiai konnotáción túl a bibliai nyelvhasználatban a „körülmetéletlen” szó a „tisztátalan”, általánosabb értelemben az „illetlen” vagy „idegen” („barbár”) szinonimája. Ebben az értelemben mondja Sionnak Isten: „nem jön be hozzád többé körülmetéletlen és tisztátalan (עֵרֶל וְטָמֵא)” (Ézs 52,1). Egy mai olvasó számára szokatlan módon a kánaáni bevonulás utáni első három év friss gyümölcsstermését Lev 19,23 „körülmetéletlen (עֵרֶלִים) gyümölcs”-nek nevezi, olyan, amelyet izraelinek nem szabad elfogyasztani. A negyedik évben termő gyümölcs pedig „szent” (קֹדֶשׁ), vagyis Istennek szentelendő (Lev 19,24), utána pedig az izraeliek által is szabadon fogyasztható. A körülmetéletlenségre a fenti „idegenség, tisztátalanság” értelemben különösen gyakran hivatkozik a kultikus nyelvezetre fogékony Ezékiel.⁷² Hason-

⁷⁰ Ex 4,10–12-t hagyományosan a J forráshoz, Ex 6,12.30-t viszont a P-hez szokták kapcsolni. Vö. Kustár Zoltán (szerk.): *A Pentateucos forrásművei*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2005, 110, 210–211. Ez utóbbinál főként a körülmetelés motívumában látnak indokot. A P forráshoz való kapcsolat vitatható, de az biztos, hogy eltérő szöveghagyományokról beszélünk.

⁷¹ Az ókori és modern bibliafordítások és szövegmagyarázatok itt gyakran ugyanarra gondolnak. Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 70–73. is alapvetően ugyanabban a keretben tárgyalja mindkét szöveget, látszólag nem tesz különbséget a két szöveg szimbolikus nyelvezetének eltérő jelentése között.

⁷² Az עֵרֶלִים itt mindig többes számban jelenik meg: Ezek 28,10; 31,18; 32,19.21.24–30.32. Mivel Ezékielnél ez a szó mindig a megholtakkal kapcsolatos, s mivel ez a könyv gyakran használ

lóképpen Jer 6,10 szerint Júda füle „körülmetéletlen” (עָרֵל), amely nem azonos az érteni képtelen, gyengén halló „nehéz fül” szimbólummal (Ézs 6,10; 59,1). Sokkal inkább az az Isten és népe közötti idegenséget jeleníti meg. Izrael számára a JHVH üzenete utálatossággá vált – mondja Jeremiás.⁷³ Feltehetően szintén a JHVH-idegen szívet jeleníti meg a „körülmetéletlen szív” is (Lev 26,41). Ennek értelmében Ex 6,12.30-ban a Mózes „körülmetéletlen ajka”-gondolat nem azonos az ismertebb „beszédképtelen” szájjal. Mózes ajka (értsd: mondanivalója) az egyiptomi fáraó számára „körülmetéletlen”, azaz a metaforikus nyelvezeten túlmutató értelemben: inkompatibilis, idegen, a kettejük közötti kommunikáció lehetetlen.⁷⁴

Az Ézs 6,5-ben található prófétai ajak megtisztításának értelmezése szempontjából segít az Ex 6,12.30, amennyiben a טָמֵא „tisztátalan” és az עָרֵל „körülmetéletlen” jelző a kommunikációs csatorna másik oldalán álló számára az idegenség, összeférhetetlenség, meg nem értés gondolatát fejezi ki. Amikor a szövegben arról olvasunk, hogy Ézsaiás és a nép ajka tisztátalan, kvázi körülmetéletlen, akkor ez azt jelenti, hogy a JHVH és népe közötti kommunikáció sérült, nem működik. Az Ézs 6,6–7 fiktív megtisztítási rítusa tehát nem csupán az emberi és isteni egymáshoz való közelítése, nem egy hagyományos, kultikus beavatási történet, hanem egyrészt ennek a sérült kommunikációs folyamatnak a leleplezése, tudatosítása, másrészt ennek a problémának a továbbiakra néző „rendezése”.

A nép tisztátalansága mindenekelőtt az ajak, azaz a verbalitás szintjén jelenik meg, másként fogalmazva JHVH és népe közötti kommunikáció problémás.

babiloni motívumokat, nem tartom kizártnak, hogy az עָרֵלִים itt a Mezopotámiából ismert *arallû* „alvilág” gondolattal asszociálható. Ugyanakkor ez utóbbiól eltérően az עָרֵלִים egyértelműen személyekre, tehát nem a helyre vonatkozik. Az עָרֵלִים talán egy kétértelmű kifejezés, amelyben mind a babiloni, mind a héber háttér, az idegenség, idegenek társasága szerepet játszik. Amennyiben tényleg erről van szó, érdemes megemlíteni, hogy az עָרֵלִים mindig együtt jelenik meg a קָלִי-חֶרֶב „kard által átdöföttek” kifejezéssel. Itt viszont a חָלָל szintén kétértelmű, mert egyszerre jelenti azt, hogy „átszúr”, illetve „profanizál, megszentéstelenít”. Vagyis ebben az ezékieli szimbólumvilágban a „körülmetéletlen” és a „szentségtelen” szintén találkozik egymással. Lásd továbbá az עָרֵל és נָכַר „idegen” gondolatok összekapcsolását Ezék 44,7.9-ben.

⁷³ Az itt használt חָרַפָּה kifejezés szempontjából lényeges a körülmetéletlenség és gyalázkodás kapcsolata 1Sám 17,26.36-ban.

⁷⁴ Hasonló összefüggésben találkozunk Zof 3,9-ben ezzel a gondolattal: „Akkor a népek ajkát majd megtisztítottá változtatom, hogy mindnyájan JHVH nevéet szólítsák, és egy akarattal őt szolgálják.” A שִׁפְּהָ בְּרוּרָה „megtisztított ajak” kissé eltérő terminológia, de hasonló koncepciót feltételez. A JHVH nevéet szólítani klasszikus kultuszi terminológia, az áldozatbemutatáshoz kapcsolódó invokációra vonatkozik. Az, aki nem JHVH nevéet invokálja, idegen istenséget tisztel, tehát ajka tisztátalan. A שִׁפְּהָ בְּרוּרָה „megtisztított ajak” szintúgy a „körülmetéletlen” (עָרֵל) vagy „tisztátalan” (טָמֵא) gondolatnak az ellentétét fejezi ki. Vö. pl. Ézs 52,22, ahol a בָּרַר „megtisztítani” a טָמֵא-tól való megszabadulást jelzi. A טָמֵא mint általában az idegenség kifejezése ismert az Ószövetségben: tisztátalan / idegen föld (Ám 7,17); tisztátalan / idegen étel (Ezék 4,13; Hós 9,3).

Izgalmas ebből a szempontból végigolvasni Ézsaiás 8. századi próféciait. Feltűnő ugyanis, hogy ezekben a beszédekben rendkívül gyakori, mondhatni alapelem a próféta hallgatóságának verbális megnyilvánulása. A 8. századi Ézsaiás próféciaiban feltűnően sokszor *idézi* azt, amit Isten népe mond, illetve hivatkozik arra az idegenségre, amely JHVH és népe között egyre erősebben körvonalazódik, egyebek mellett abban, ahogyan Izrael és Júda JHVH-hoz, a próféta által közvetített üzenethez viszonyul. Anélkül, hogy az egyes szövegek részletes elemzésére kitérnék, illusztrációképpen megemlítek néhány kulcsfontosságú szöveget, amelyekben a próféta hallgatóságának a szavak szintjén való megnyilvánulása egy-egy prófécia alaptémája:⁷⁵

- Ézs 3,8–9 Bizony megbotlik Jeruzsálem, és Júda elesik, mert *nyelvük* és cselekedeteik JHVH ellen vannak, dicsőséges szemei ellen lázongva (...) vétkeiket, mint Sodoma, *hirdetik* (...)⁷⁶
- Ézs 5,18–19 Jaj azoknak, akik a vétket *bazugságnak* kötelékén vonszolják, és a bűnt, mint szekeret kötélén, akik azt *mondják*: „Siessen és végezze el hamar a dolgát, hogy lássuk (mi lesz), s közelítsen és jöjjön csak el Izrael Szentjének terve, hogy derüljön ki (mi az)!”
- Ézs 5,20 Jaj azoknak, akik a gonoszt jónak *mondják* és a jót gonosznak!⁷⁷
- Ézs 8,12 Ti ne *mondjátok* „Összeesküvés!”, amire ez a nép azt *mondja*: „Összeesküvés!”, s attól amitől ő fél, ti ne féljete, s ne rettegjete!⁷⁸
- Ézs 8,19–20 Ha ezt *mondják* nektek: „Keressetek kijelentést a halottidézőknél és a jövőidézőknél, akik susmognak és mormognak!” Hát a népnek nem az ő istenénél kell kijelentést keresni? Az élők érdekében a holtakhoz kell menni? A tórához és tanításhoz! Ha nem ekként *szólnak* (...)⁷⁹

⁷⁵ Mellőzöm itt azokat a szövegeket, amelyek szintén ehhez a témakörhöz kapcsolódnak, de ézsaiási eredetük vitatott (lásd pl. Ézs 10,8–11.13–15; Ézs 36,4–20; 37,21–29).

⁷⁶ Vö. Uhlig, Torsten: *Hardening*, 91.

⁷⁷ Vö. Uo. 91–92.

⁷⁸ Az „Összeesküvés!” félelmetes felkiáltásban a Jeruzsálemet fenyegető szír–efraimi koalíciótól való félelem fogalmazódik meg. A szöveg ilyen irányú értelmezéséhez lásd Balogh Csaba: Tanítványság az Ószövetségben, különös tekintettel Ézsaiás 8,16-ra. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 2 (2011), 11–36.

⁷⁹ A szöveg itt több értelmezési kérdést is felvet, amelynek tisztázására itt nincs lehetőség. De jól érzékelteti azt, hogy a próféta az idézetek szintjén többször is hivatkozik arra, amit az érintettek *mondanak*.

- Ézs 9,7 Igét küldött az Úr Jákobnak, s eljutott Izraelhez, és megtudta az egész nép, Efraim és Samária lakója, akik ezt *mondják* kevélyen és felfuvalkodva: (... idézet következik).⁸⁰
- Ézs 28,14 Ezért halljátok a JHVH igéjét, *csúfoló* férfiak, e jeruzsálemi népen uralkodók: Mivelhogy ezt *mondtátok*: „Frigyet szereztünk a halállal, a síprral meg szövetséget kötöttünk...”
- Ézs 28,22 Most ne *csúfolódjatok*, hogy köteleitek meg ne szoruljanak (...)
- Ézs 29,13 Ezt mondta az Úr: Mivelhogy e nép *szájjal* közelít hozzám, és *ajkaival* tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem (...)
- Ézs 29,15 Jaj azoknak, akik JHVH-tól mélyen elrejtik tanácsukat, és akik a sötétségben cselekszenek, *mondván*: „Ki lát minket és ki ismer minket?” (...)⁸¹
- Ézs 30,1–2 Jaj az elpártolt fiaknak, JHVH mondása, akik tervet visznek véghez, de nélkülem, és szövetséget kötnek, de nem lelkeim által, hogy bűnre bünt halmozzanak! Akik Egyiptomba szállnak alá, de *számát* nem kérdezik meg (...)
- Ézs 30,9–11 Mert lázongó nép ez, apát *letagadó* fiak, fiak, akik nem akarják hallani az JHVH útmutatását, akik ezt *mondják* a látóknak: „Ne lássatok!”, és a prófétáknak „Ne prófétáljatok nekünk igazat! Beszéljetez hízalgő dolgozat! Prófétáljatok csalárdságot! Hagyjátok el ez utat! Térjetez le már az ösvényről! Vigyetez el előlünk Izrael Szentjét!”
- Ézs 30,15–16 Így szól az úr JHVH, Izrael Szentje: Megtérve és megnyugodva megmaradhattatok volna, csöndben maradva és bízva lett volna a ti erőtez. De ti nem így akartátok, hanem ezt *mondtátok*: „Nem, hanem inkább lóra ülve futunk!” – ezért futnotok kell. És: „Gyors paripán elvágatunk!” – ezért gyorsak lesznek üldözöitez.

A fenti szövegek alapján aligha férhet kétség ahhoz, hogy Ézsaiás próféciáinak központi témája az, ahogyan a nép a szavak szintjén, ajkával fejezi ki JHVH-tól való elidegenedését. A próféciákban nemcsak a nyelvre, szájra, mondásra történik sokszori hivatkozás, hanem feltűnően gyakran olvasunk a prófécia címetteitől származó konkrét idézeteket is. Indirekt módon ugyanez a verbális ellentét fogalmazódik meg azokban a szövegekben is, amelyek a nép mondása / beszéde és JHVH mondása / beszéde között feszül (vö. Ézs 5,24; 30,12). Ennek értelmé-

⁸⁰ A szöveg elemzéséhez lásd Balogh Csaba: The Problem with Isaiah's So-Called 'Refrain Poem': A New Look at the Compositional History of Isaiah 9.7–20. In: *Journal for the Study of the Old Testament* 42 (2018/3), 363–390.

⁸¹ A szöveg elemzéséhez lásd Balogh Csaba: Blind People, Blind God: The Composition of Isaiah 29,15–24. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 121 (2009), 48–69.

ben azt mondhatjuk, hogy az Ézsaiás elhívástörténetében megjelenő tisztátalan ajak motívum nem egyszerűen az isteni és emberi kultikus megkülönböztetését, de nem is általában a nép bűnösségének a kifejezését szolgálja. A próféta szerint a nép JHVH-tól való elidegenedése legkifejezőbb módon a beszéd szintjén konkretizálódik. Ezért lesz ez a próféta beszédeinek központi témájává, nemcsak az ún. Emlékiratban, hanem azon túl is.⁸²

Ebben az értelemben az Ézs 6,5 nem függetleníthető attól az egyébként furcsának hangzó, sokat tárgyalt megkeményítési megbízástól sem, amely a 6,9–10 szerint Ézsaiás feladata lesz, sőt az előbbi segítségünkre van az ún. megkeményítési parancs értelmezésében, abban tudniillik, hogy miért épp a kommunikációs csatornák blokkolására vonatkozóan kap megbízást Ézsaiás próféta. Korábbi elemzésekben Ézs 6,9–10 verseit általában önálló módon vizsgálták.⁸³ Így a prófétai megbízásként önmagában valóban furcsának ható megkeményítési parancsot gyakran a prófétai küldetés későbbi visszavetítésének (*Rückprojizierung*) tekintették, amelyet a próféta a szír–efraimi veszély idején vagy egész tevékenysége végén fogalmazott meg. Ennek értelmében Ézsaiás úgy tapasztalta, hogy üzenete nem talált befogadásra, utólag pedig ehhez a tapasztalathoz igazította elhívástörténetét.⁸⁴ Van olyan vélemény is, miszerint Ézs 6,9–10 valójában sokkal későbbi, mint Ézsaiás, s nem csupán a 8. századi próféta szolgálatának sikertelenségét sűrti az elhívástörténetbe, hanem az 586-ot követően pusztulásba hanyatló Júda történetét foglalja össze retrospektíve.⁸⁵

⁸² Ézs 6,5 versét illetően az újabb szakirodalomban meglehetősen egyedi utat választ Uwe Becker. Az ószövetség-kutatás fősodrásával ellentétben, amely a klasszikus prófétákat inkább társadalomkritikusokként képzeli el, Becker alaptézise az, hogy Ézsaiás próféta eredetileg pozitív üzeneteket közvetítő üdvpróféta volt, s az ítéletes beszédei a könyv szerkesztéstörténeti folyamatában csak később kapcsolódtak hozzá, jobbra a babiloni száműzetést követő időszakban. Ebben a szemléletben Becker számára nem csak az Ézs 6,9–13 válik problémássá (amelyeket későbbi kiegészítéseknek tekint), hanem Ézs 6,5 is, amennyiben a próféta közegét negatív jelzőkkel, „tisztátalan ajkú nép”-ként jellemzi. Hipotézisével összhangban ezért Becker csak a következő sort tekinti eredetinek Ézs 6,5-ből: „Jaj nekem, elvesztem, mert tisztátalan ajkú vagyok” (Becker, Uwe: *Jesaja – von der Botschaft zum Buch*. Forschungen zur Literatur des Alten und Neuen Testaments 178. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1997, 87–89.). A 6,5 egységessége ellen azonban nehéz meggyőző érveket találni, véleményem szerint Becker argumentációja sem ilyen. Vö. Kató Szabolcs-Ferenc: *Jhwh: der Wettergott Hoseas? Der 'ursprüngliche' Charakter Jhwhs ausgehend vom Hoseabuch*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 158. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 219, 6. jegyzet.

⁸³ A versek kutatástörténetéhez lásd újabban Uhlig, Torsten: *Hardening*, 73–77.

⁸⁴ Wildberger, Hans: *Jesaja*, 241.; Steck, Odil-Hannes: *Bemerkungen*, 166–167, 170.; Bartel, Jörg: *Prophetenwort*, 56–57, 81, 85.; Kiss Jenő: *Megkeményítés*, 9.; Blenkinsopp, Joseph: *Isaiah*, 224.; Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah*, 80–81.

⁸⁵ Az ószövetségkutatásban van olyan, aki a 6,1–8-t eredetinek tekinti, de a 6,9kk verseket le-

A visszatekintőleg megírt megbízástörténet teória elkötelezettjei mellett vannak viszont olyan kutatók, akik szerint Ézs 6,9–10 inkább úgy olvasandó, mint JHVH eltervezett, előre tekintő megmásíthatatlan ítéletének része.⁸⁶ Az újabb kutatásban Uhlig foglalkozott részletesen az Ézsaiás és a nép tisztátalan ajka (Ézs 6,5), illetve a nép megkeményítésének parancsa (Ézs 6,9–10) közötti kapcsolattal, s a kettő közötti viszonyt a tett és cselekedetek következményeként értékeli. A megkeményítés a nép JHVH-val és egymással való hamis kommunikációjának a következménye. A megkeményítés ítélete megakadályozza őket abban, hogy megértsék az ítéletes üzenetet, és megtérjenek.⁸⁷ Uhlig mindenekelőtt Ézs 2–5-ben, vagyis Ézs 6-t megelőző fejezetben keresi Ézs 6,5 magyarázatát, mert a fejezet jelenlegi elrendezését nem kérdőjelezi meg. Bár argumentációjának ez a része vitatható, az mindenképpen helyénvaló és fontos észrevétel, hogy Ézs 6,5 és 6,9–10 szövegeit egyaránt a JHVH és népe közötti kommunikáció kérdése foglalkoztatja.

választja mint az eredeti történet későbbi kiegészítéseit. Így pl. Vermeulen, Jaque: *Du Prophète Isaïe à l'Apocalypse. Isaïe I–XXXV, miroir d'un demi-millénaire d'expérience religieuse en Israël* (Études bibliques). Gabalda, Paris, 1977–1978, 1. köt., 246., az Ézs 7,3-t kapcsolná közvetlenül a 6,1–8-hoz. Becker, Uwe: *Jesaja*, 94–102., pedig Ézs 8,1–4-et tekinti az Ézs 6,8 eredeti folytatásának. Hasonlóképpen az Ézs 6,9kk kései eredete mellett érvel Berges, Ulrich: *Das Buch Jesaja. Komposition und Endgestalt*. Herders Biblische Studien 16. Herder, Freiburg 1998, 98–99.

A szerzők egy másik csoportja a teljes Ézs 6 fejezetet későbbinek tekinti. Kaiser, Otto: *Jesaja*, 118, 121–123. A késő perzsa korra datálja a teljes Ézsaiás- emlékiratot Prokhorov, Alexander V.: *The Isaianic Denkschrift and a Socio-Cultural Crisis in Yehud. A Rereading of Isaiah 6:1–9:6[7]*. *Forschungen zur Literatur des Alten und Neuen Testaments* 261. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2015, 78–79, 183–184, 192. Ez utóbbihoz lásd Balogh Csaba: *Review of Alexander Prokhorov, The Isaianic Denkschrift and a Socio-Cultural Crisis in Yehud: A Rereading of Isaiah 6:1–9:6[7]*. In: *Review of Biblical Literature*, 5 (2017), 1–6. <https://www.sblcentral.org/home/bookDetails/10581>. (megnyitva: 2022. ápr. 25.).

Az említett szerzők szó szerint olvassák Ézs 6,9kk verseit, mint pontos „jövendölést”, annak esetleges retorikai jelentőségét nem mérlegetik. Továbbá figyelmen kívül hagyják azt is, hogy Ézs 6-ban éppen az ún. megkeményítés üzenet kapcsán áll fenn érdekes párhuzam az 1Kir 22 történetével, amely irodalomtörténeti szempontból egységes szöveg.

⁸⁶ Így Beuken, Willem A. M.: *Jesaja*, 167.; Uhlig, Torsten: *Hardening*, 141.

⁸⁷ Uhlig, Torsten: *Hardening*, 141–142. Ezt a témát Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 126–130, 159. is tárgyalja, de erősen valószínűtlen hipotézis mentén. Beale, G. K.: *Isaiah VI 9-13: A Retributive Taunt against Idolatry*. In: *Vetus Testamentum* 41 (1991), 257–278. tanulmányát követve, Glazov amellet érvel, hogy mivel a néma ajak és süket fül gyakran a bálványokkal kapcsolatban jelenik meg (Zsolt 135,16–17; Ézs 42,16–20; 43,8–12; 44,8–20), Ézs 6,9–10, implicite Ézs 6,5 is erre utalhat, amikor a tisztátalan ajkú népről beszél. A fenti szövegelemzés legnagyobb módszertani problémája viszont az, hogy a kifejezések elemzése rendjén indokolatlanul az idézett parallel szövegek kontextusát is átveszi (a szakirodalom ezt James Barr óta „illegitimate totality transfer” néven ismeri: a süket fül nem csak bálványokra érvényes stb.).

Mint láttuk, ha Ézs 6 értelmezésében függetleníteni tudjuk gondolatainkat a fentebb már tárgyalt kontextuális nyomástól,⁸⁸ valójában nincs olyan érvünk, amely azt támogatná, hogy itt visszatekintő szöveggel lenne dolgunk. A szöveg Júda történelmével való esetleges egyezései, vagy az attól való eltérések (az ország pusztulásának motívuma) nem szolgálhatnak indokként az Ézs 6 egységességével kapcsolatos irodalomkritikai kérdések megválaszolásában. Ézs 6,9–10 nem arról beszél, hogy JHVH keményítette meg a nép szívét,⁸⁹ még csak arról sem, hogy ezt a nép maga tette volna.⁹⁰ Ez tehát nem lehet visszavetített tapasztalatértelmezés. Ézs 6,9–10 egy teljesen szokatlan és egyedi utat választ: magának a prófétának kell úgy beszélni, hogy ne értsék, amit mondani fog.

Ézsaiás próféciaiban a valóságban is nyomon követhetjük, amint ez a sajátos küldetés a prófétai üzenetek közlési formájában, Ézsaiás gyakran nagyon nehezen érthető, rejtélyes metaforikus nyelvezetében megvalósulni látszik.⁹¹ A megtisztí-

⁸⁸ Attól, tudniillik, hogy Ézs 6 és 8 között frappáns kapcsolópontokat érzékelhetünk, amelyekben egyesek annak bizonyítékát látják, hogy Ézs 6 a 8. fejezetre való tekintettel íródik.

⁸⁹ A szöveget gyakran így értelmezik. Ebben az exodusbeli fáraó szíve megkeményítésének története mint értelmezési kontextus is szerepet játszik (Ex 4,21; 7,3; 9,12; 10,20; 11,10; 14,4.8.17; Józ 11,20). Glazov, Gregory Yuri: *Bridling*, 142., Ézs 63,17 nyomán indokoltnak látja ezt az olvasatot. Az Ézs 6,9–10 szerinte az Exodus motívumának megfordítása, Izraelre való érvényesítése. Ezzel együtt azt is feltételezi, hogy az exodus-hagyomány időben megelőzi Ézs 6 keletkezését (uo. 143, 161). De a két hagyomány mind eredetében, mind nyelvezetében eltér egymástól. Pl. az Ex következetesen a $\text{לֵב} + \text{זָקַן}$ kifejezést használja (egyszer, 7,3-ban a $\text{לֵב} + \text{קָשָׁה}$ kifejezést). A $+ \text{וְזָקַן}$ לֵב gyakorlatilag egyedi kifejezés.

⁹⁰ Így értelmezi és fordítja ezt a teológiai szempontból problémás lókuszt a Septuaginta, így veszi át ennek nyomán néhány újszövetségi szövegrész is (lásd alább).

⁹¹ Ézs 6,9–10 és az ézsaiási prófécia rejtélyes nyelvezete közötti kapcsolat egy másik tanulmány tárgyát képezi. Nem mellékes megjegyezni itt azt, hogy az Újszövetség egyik hagyománya szerint a jézusi tanítási mód mögött is az Ézsaiáséhoz hasonló küldetésértelmezés áll, mégpedig nemcsak retrospektív, hanem prospektív értelemben. Mk 4,11–12 szerint Jézus példázatokban való beszédmódja elkülönül attól, ahogy tanítványaival kommunikál. A tanítványoknak ezt mondja: „Nektek megadatott az Isten országának titka, de a kívülvalóknak minden példázatokban adatik, hogy akik néznek, nézzenek ugyan, de ne lássanak, és akik hallanak, halljanak ugyan, de ne értsenek, hogy meg ne térjenek, és bűneik meg ne bocsáttassanak.” Ez a jézusi hagyomány, annak értelme (ti. hogy miért beszél Jézus példázatokban) komolyan foglalkoztatta az újszövetségi szerzőket is. Egyértelmű ez ilyen szövegekben, mint Mt 13,10–11, amely még a márkai hagyományra épít (s kétségtelenül ez az eredeti; vö. még Lk 8,10; Mt 11,25). A Mt 13,13–15 viszont már egy másik, későbbi magyarázatot ad, a Septuaginta szövege alapján, amelyben a példázatokban való beszédmódnak nem következménye, hanem oka a nép szívének megkeményedése. Az eredetitől eltérően ez utóbbit lehet későbbi, retrospektív teológiai korrekciónak tekinteni. A szinoptikusoktól eltérően Jn 12,40 csak Ézs 6,10-re hivatkozik: „Mert ismét mondja Ézsaiás: Megvakította az ő zemeiket, és megkeményítette az ő szívüket, hogy szemikkel ne lássanak és szívükkel ne értsenek, és meg ne térjenek, és meg ne gyógyítsam őket.” Feltűnő, hogy itt elhagyja a fültre és hallásra vonatkozó részt, talán azért, mert a látható jelcsodák összefüggésében idéz. Az is kérdés, hogy ki lehet a „megvakíta-

tott, istenajkú próféta mondanivalója a tisztátalan ajkú nép számára érthetlenné válik, nem vezet el a felismerésig s az elpártolt fiak visszatérésének mozzanatáig.

Ézs 6 a maga erőteljesen szimbolikus gondolatvilágával leginkább retorikai jellegénél ragadható meg, és ebben a gyakran emlegetett 1Kir 22-vel való párhuzam is megerősít. Ézs 6,9–10 szerint Ézsaiás próféta feladata közvetíteni Isten üzenetét, de úgy, hogy – amint azt nyilvánosan is kimondja – hallgatói ne értsék, hogy az üzenet ne érjen célba. Ez hasonlít ahhoz, amit az 1Kir 22-ben Míkájehu prófétánál is látunk, ahol a hallgatóságnak explicite elmesélt látomás hasonlóképpen retorikai szerepet tölt be. Amikor Míkájehu leleplezi, hogy az Istentől küldött hazug lélek a prófétákban a király félrevezetésére törekszik, nem visszatekintve értelmez, hanem retorikailag jól felépített argumentációval akarja rávenni a királyt, hogy ne a többi prófétára, hanem rá figyeljen.⁹² Amikor Ézsaiás azt a feladatot kapja, hogy úgy beszéljen, hogy ne értsék, vagy hogy a hallgatósága fülét tegye süketé, Míkájehuhoz hasonlóan él a retorika eszközeivel. A Míkájehu-történetben egyértelmű, hogy a próféta nyilvánosságra hozza a látomását, tehát ez az esemény nem marad meg az intim szférában. Az ókori világ hasonló látomásbeszámolói szintén arról tanúskodnak, hogy egy ilyen prófétai élménynek nem papiruszon, hanem egy hallgatóság számára közvetített formában volt jelentősége. Ézsaiás esetében ugyan nem tudjuk bizonyítani azt, hogy az Ézs 6-ban szereplő tartalmat ténylegesen is szóban továbbította volna. De annál az oknál fogva, hogy a próféta többször is hivatkozik szóban elmondott próféciáiban arra, ami azelőtt közte és JHVH között intim formában lezajlott (vö. Ézs 8,5.11; 18,3; 28,22), nem is tarthatjuk kizártnak ezt. Ha számolunk azzal a lehetőséggel, hogy Ézs 6 látomása egykor egy hallgatóság („ez a nép”) előtt is elhangzott, akkor az Ézs 6,9–10 mondataiban nem az előre eltervezett és megvalósítandó ítélet kihirdetése a fő cél. A jövőben várható furcsa beszédmód mögötti *indoklás* nyilvános leleplezésével Ézsaiás inkább a jobb

ni” és „megkeményíteni” ind. esz. 3. személyű igék alanya? Lk és Mt verzióival ellentétben Jn nyilván nem a Septuagintát követi. A mondat második felében pedig Isten egyes szám első személyben szólal meg. Ézs 6,9–10 és 29,10 összekapcsolva jelenik meg még Róm 11,8.

⁹² Itt nyilván nem azt kérdőjelezem meg, hogy konkrétan az 1Kir 22 egy esemény után feljegyzett történet lenne – persze, hogy az. Csupán azt hangsúlyozom, hogy nincs semmi valószínűtlen abban, hogy egy ilyen típusú retorika az események előtt elhangzott volna. Az 1Kir 22 elemzéséhez lásd Talstra, Eep: *The Truth and Nothing but the Truth. Prophecy and the Hermeneutics of Suspicion in 1 Kings 22*. In: Jaque van Ruiten és J. Cornelis de Vos (szerk.): *The Land of Israel in Bible, History and Theology: Studies in Honour of Ed Noort*. Vetus Testamentum Supplements 124. Brill, Leiden 2009, 355–371. A szerző érveinek idekapcsolódó fontosabb elemeit lásd magyarul is megjelent tanulmányában: Talstra, Eep: „Azt kapod, amit látsz”. Egy irodalmi hős szenvedélye? In: Balogh Csaba (szerk.): *Tanúságtétel, vita, pártfogás. Találkozások Walter Brueggemann teológiájával*. Boekencentrum–Exit, Zoetermeer–Kolozsvár 2014, 99.

belátásra bírás egy szokatlan, de a Míkájehu-történet után nem teljesen ismeretlen formáját vázolja fel hallgatósága előtt.⁹³

Következtetés

Az Ezékiel- (Ezék 2,8; 3,1–2), illetve Mózes- (Ex 6,12.30) történetek kontextusában vizsgált Ézs 6,5 arra világít rá, hogy a tisztátalan ajak a JHVH és a másik szereplő közötti kommunikációs képtelenséget, az egymással való teljes inkompatibilitást jeleníti meg. Ézsaiás szerint Isten fia elidegenült fiúvá, apát megtagadó fiúvá vált (Ézs 1,3; 30,1.9). Ennek az elidegenedésnek a nyilvánvaló jele pedig az, hogy a két fél képtelen kommunikálni egymással, nem ugyanazon a nyelven beszélnek. Ezt jelenti az, hogy Isten népe, beleértve a prófétát is, „tisztátalan ajkú”. Az Ézsaiás által feltűnően gyakran szó szerint idézett hallgatóság beszédmódja ennek az elidegenült nyelvnek, a tisztátalan ajaknak a konkrét illusztrációja, amely nem csupán a szír–efraimi háború idején, hanem a 8. századi próféta egész szolgálatában is alaptéma marad.

Ugyanennek az elidegenedésnek, az Isten és népe közötti kommunikációs problémának a másik vonatkozása az, amit Ézs 6,9–10 megjelenít. Amikor a megtisztított ajkú Ézsaiás az Isten nyelvén kezd el beszélni népének, ez az isteni üzenet számukra idegen, rejtélyes és érthetetlen marad. Az Isten nyelvét beszélő próféta szavai bezárják a tisztátalan ajkú, elidegenült fiak fülét. Hallani fogják, de nem fogják érteni. A megértés útja csak a „tanítványok”, a JHVH mellett elkötelezettek számára járható, azok számára, akik a szeráfokkal együtt felismerik JHVH egyedüli nagyságát és szentségét. A nép számára csak a rejtélyes beszédmód, Isten elrejtett arca marad (Ézs 8,16–18), amely azonban még ebben a furcsa formában sem a végleges ítélet eszköze, hanem a jobb belátásra bírás egy formabontó, igazi ézsaiási változata.

⁹³ Ez a retorikai értelmezés nem követi azt a javaslatot, mely szerint a „hogyan megtérjen és meggyógyuljon” későbbi betoldás lenne Ézs 6,10-ben. Így vélekedik pl. Kustár Zoltán: *Durch seine Wunden sind wir geheilt. Eine Untersuchung zur Metaphorik von Israels Krakheit und Heilung im Jesaiabuch*. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 154. Kohlhammer, Stuttgart 2002, 60–62.; Williamson, Hugh G. M.: *Isaiah*, 79.